

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๕๒

จดหมายเหตุเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต

พระนิพนธ์

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ

ภานิกาเล็ก มงคลแพทย

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๗

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๕๒

จดหมายเหตุเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต

พระนิพนธ์

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ

อุบาสิกาลึก มงคลแพทย

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๗

คำนำ

นางบุญมา เตาทภักดี บ้านเลขที่ ๕๕๐ ถนนดำเนินเกษม ตำบล
คลองกระแชง อำเภอเมือง ฯ จังหวัดเพชรบุรี ได้ติดต่อมายังหอสมุด
แห่งชาติ กรมศิลปากร แสดงความประสงค์ใคร่จะพิมพ์หนังสือแจกใน
งานฌาปนกิจศพ นางเด็ก มงคลแพทย์ ผู้เป็นมารดา กรมศิลปากร
เห็นว่า นางเด็ก มงคลแพทย์ มีภูมิลำเนาอยู่จังหวัดเพชรบุรี และที่
จังหวัดนนทบุรี โบราณวัตถุสถานอันสำคัญแห่งหนึ่ง คือพระมหานครศิริ อยู่
บนเขามหาสุวรรณคี ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า "เขาวัง" โบราณวัตถุสถานแห่ง
นี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง เพราะฉะนั้น ภาพพิมพ์
เรื่องเนื่องในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคงจะเหมาะดี จึงแนะ
ให้พิมพ์จดหมายเหตุเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต
อันอยู่ในชุดประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๕๒ ซึ่งสมเด็จพระยาดำรง
ราชานุภาพทรงเรียบเรียงและหาฉบับยาก เจ้าภาพก็มีความพอใจ จึง
รับพิมพ์หนังสือดังกล่าวใหม่ฉบับแพร่หลาย และเพื่อใหม่เรื่องคติธรรม
สั้น ๆ รวมอยู่ในเล่มด้วย จึงขอพิมพ์เรื่องมิตรแท้และมิตรเทียม ซึ่ง
คัดจากหนังสือ "โคลงทาย" แจกงานศพอุบาสิกา เบียดิน เณราธิกา ไว้
ข้างท้ายหนังสือนี้ด้วย กรมศิลปากรไม่ขัดข้องอนุญาตให้จัดพิมพ์ได้ตาม
ความประสงค์ และขออนุโมทนาในกุศลดาการณประโยชน์ด้วย

กรมศิลปากร

๑๐ มีนาคม ๒๔๘๗

อุบาสกาลี กงคคแพทย์

ชดะ ๒๔๑๕

มรณะ ๒๔๕๕

ประวัติสังเขป

นางเด็ก มงคลแพทย์ ผู้เป็นมารดาของข้าพเจ้า เป็นบุตรนายช
นางไผ่ เกิดเดือนยี่ บัวออก พ.ศ. ๒๔๓๕ ที่ตำบลท่าราบ อำเภอเมือง
เพชรบุรี ครั้นมีอายุ ๓๐ ปี ได้ทำการมงคลสมรสกับ นายหนู มงคล
แพทย์ และได้อพยพไปอยู่บ้านไร่ดอน หมู่ที่ ๓ ตำบลไร่ส้ม อำเภอ
เมืองเพชรบุรี มีบุตร ๓ คนยังมีชีวิตอยู่คือ

๑. นายพร้อม มงคลแพทย์ แพทย์ประจำตำบลไร่ส้ม
๒. นางดาวทองอยู่ มงคลแพทย์
๓. นางบุญมา เดชาภักดิ์

นางเด็ก มงคลแพทย์ เป็นหม่อมราชวงศ์โยบช่อมหารี เอื้อเฟื้อเผื่อ
แผ่แก่เพื่อนมนุษย์ทั่วไป และมีศรัทธามั่นคงในพระพุทธศาสนา ได้
ประกอบการกุศล มีการอุปถัมภ์ให้กุลบุตรได้อุปถัมภ์ ทอดกฐิน ทบต
ผ้าป่า ตลอดจนการร่วมมือในการบูรณปฏิสังขรณ์ และก่อสร้าง
ถาวรวัตถุในพระอารามต่าง ๆ ตามโอกาสเสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งได้
เป็นผู้ถืออุโบสถอย่างเคร่งครัด ณ วัดคงคาราม ตำบลท่าราบ อำเภอ
เมืองเพชรบุรี ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๒ ตลอดจนจนถึงเดือน ๓ ปีมะโรง
พ.ศ. ๒๔๗๕ ก็ป่วยด้วยโรคชรา เป็นเวลาประมาณ ๖ เดือน ถึงวัน
๗ ค่ำ เดือน ๓ ปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๗๕ ก็ถึงแก่กรรมด้วยความสงบ โดย
ยังมีศรัทธาและฟังพระธรรมเทศนาจนจบได้เป็นอย่างดี รวมอายุได้
๗๐ ปี

๑

ขออำนาจคุณศุภฤกษ์ราศีทั้งด้นจงดลบันดาลให้ นางเด็ก มงคลแพทย์
มารดาของข้าพเจ้าซึ่งได้ดวงดับไปแล้วได้ประสูติบุตร โดยควรแก่
กตติวิสัยในภพนั้น ๆ ด้วยเทอญ.

บุญมา เล่าหลักดี

๒๐ มีนาคม ๒๔๘๗

“เลาพาณิช” ๕๔๐ ถนนดำเนินเกษม

ตำบลคลองกระแชง อำเภอเมืองเพชรบุรี

หอสมุดสาขา รังท่าพระ

จดหมายเหตุ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต

แต่ก่อนแต่ไรมาไม่ปรากฏว่าได้เคยเห็นสุริยอุปราคาถึงหมดดวงที่
ในประเทศสยามนี้ จนถึงกล่าวในตำราโหราศาสตร์บางฉบับ ซึ่งแต่งไว้
แต่โบราณว่า มีหมดดวงแต่จันทร์อุปราคา แต่สุริยอุปราคานั้นห้ามที่
จะถึงหมดดวงไม่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงศึกษา
วิชาโหราศาสตร์ ทั้งตามตำราไทยและตำราฝรั่งจนชำนาญ ทรง
กำหนดทราบว่าในปีมะโรงฉศก (พ.ศ. ๒๔๓๓) จะเห็นสุริยอุปราคา
หมดดวงในประเทศสยามนี้ เมื่อวันอังคารที่ ๓ เดือน ๓๐ และทาง
โคจรของดวงอาทิตย์ จะให้เห็นสุริยอุปราคาหมดดวงได้ที่ตำบลหว้ากอ
แขวงจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ อยู่ใต้คองมะนาวที่ตั้งสถานอากาศยาน
เดียนไม่ห่างนัก มีพระราชดำรัสแก่พวกโหรไทยสยามนี้ ก็มีใคร
มีใครเห็นพ้องด้วย เพราะผิดกับที่กล่าวไว้ในตำรา สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ
กรมพระยาบำราบปรปักษ์ตรัสเล่าเมื่อภายหลัง ว่าแม่พระองค์ท่านเองก็
ไม่ทรงเชื่อ แต่หากเกรงพระราชอัชฌาศัยก็รับจะตามเสด็จไปด้วย จึง
โปรดฯ ให้ตั้งพลับพลาสถานชั่วคราวที่หอพระเนตรสุริยอุปราคาที่ตั้งที่
หว้ากอขึ้น แล้วเสด็จทรงเรือพระที่นั่งออกพระราชวรเตชออกจากกรุงเทพฯ
เมื่อวันศุกร์เดือน ๘ แรม ๔ ค่ำ ประทับ ณ ที่บางแห่งในระยะทาง เสด็จ

ไปถึงพบพลาทาคาบดหวากอเมื่อวันจันทร์ เดือน ๙ แรม ๗ ค่ำ ครองน
 เซอแฮร์ออกเจ้าเมืองดิงคโปรชมาเฝ้าฯ และรัฐบาลฝรั่งเศสก็แต่งตั้งให้
 พวกโหรมาดูสุริยอุปราคาด้วย ที่หวากอมีการรบแซกเมืองมับรรดาคัด
 ดึงด้วยอีกอย่าง ๑ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบ
 ครั้นทำการคำนวณสุริยอุปราคามาตั้งแต่ก่อนเสด็จไปจากกรุงเทพฯฯ ชน
 หนึ่งแล้ว ด้วยทรงเกรงว่าถ้าไม่เป็นจริงดังทรงพยากรณ์จะถูกพวกโหร
 หมิ่น ครั้นเมื่อเสด็จไปประทับอยู่ที่พลาทาคาบดหวากอก็ทรงทราบครั้น
 ด้วยการรบแซกเมือง กับทรงคำนวณสุริยอุปราคา คือพยากรณ์เวลา
 ที่จะเริ่มจับ เวลาที่จะหมดดวง และเวลาที่ดวงพระอาทิตย์จะเป็นโมกษ-
 บริสุทธิ์เป็นต้น บรรดาผู้ซึ่งไปโดยเสด็จและอยู่ใกล้ชิดพระองค์ ได้
 สังเกตเห็นพระดีริบรูปชบดวงและพระฉวักมวักดำไม่มืองได้ ตั้งแต่เสด็จไป
 จากกรุงเทพฯฯ แล้ว เวลาเสด็จประทับอยู่ที่หวากอกยงเป็นเช่นนั้นและมี
 อาการทรงพระกรรณะเพิ่มชนด้วยอีกอย่างหนึ่ง แต่บางที่จะเป็นเพราะ
 พระบิตปราโมทด้วยสุริยอุปราคา เมื่อวันอังคารเดือน ๑๐ ขึ้น ๓ วัน
 หมดดวงดังทรงพยากรณ์ และตรงเวลาดังได้ทรงคำนวณมิได้เกิดขึ้น
 คือดาด เป็นเหตุให้ทรงเป็นปรกคิยตอดเวลาเสด็จประทับอยู่ที่หวากอ ๙
 วัน ครั้นวันพุธ เดือน ๑๐ ขึ้น ๒ ค่ำ เสด็จลงเรือพระที่นั่งกลับคนมา
 ยังพระนคร เสด็จถึงกรุงเทพฯฯ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๕ ค่ำ ค่ำ
 มาอีก ๕ วัน ถึงวันพุธ เดือน ๑๐ ขึ้น ๘ ค่ำ ก็เริ่มมีพระอาการประชวร
 ไซ้จับ ตั้งแต่จับประชวรได้ไม่ช้า พระองค์ก็ทรงทราบโดยพระอาการ
 ว่าประชวรทรงเห็นจะเป็นที่ลัดพระชนมายุสังขาร ได้มรับตั้งแก้สมเด็จ

พระเจ้าดุกยาเซอพระองค์ใหญ่ เจ้าฟ้าจุฬาดงกรณ กรมขุนพิณตประชา
 นาทให้ทรงทราบ^(๑) มีพระราชดำรัสตั้งพระราชประสงค์และพระราชทาน
 พระบรมราโชวาทแก่สมเด็จพระเจ้าดุกยาเซอ เจ้าฟ้าฯ กรมขุนพิณต-
 ประชานาถแล้ว จึงมีรับสั่งแก่พระเจ้าน้องยาเซอ กรมขุนวรจักรธวานุ-
 ภาพ อธิบดีกรมหม่อมว่าพระอาการประชวรครنگมากอยู่ ให้ประชุม
 แพทย์ปรึกษากันตั้งพระโอดถ และรับสั่งให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเซอ
 เจ้าฟ้าฯ กรมขุนบารบประบักษ กับพระเจ้าน้องยาเซอ กรมขุนวรจักร-
 ธวานุภาพ เสด็จเข้าไปอยู่ประจำกำกับหม่อมที่ในพระบรมมหาราชวัง

ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระประชวร
 เสด็จออกไม่ได้ สมเด็จพระเจ้าดุกยาเซอ เจ้าฟ้าฯ กรมขุนพิณตประชา-
 นาท ก็เสด็จเข้าไปพยาบาลอยู่ข้างที่ ทรงพยาบาลสมเด็จพระบรมชนก-
 นาทอยู่ได้วัน ๓ จึงมีพระอาการไข้ไม่ทรงสบาย แต่ถึงเวดากยงออกด่าให้
 เสด็จเข้าไปเฝ้าพยาบาลอยู่ข้างที่ตามเคย ต่อถึงวันที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยกพระหัตถ์อุปัชฌาย์พระพักตร์สมเด็จพระเจ้าดุกยา
 เซอฯ เห็นรอนผิดปรกติก็ทรงทราบว่าเป็นประชวรไข้ด้วย จึงตรัสสั่งให้
 เสด็จกลับไปพักรักษาพระองค์ที่พระตำหนักสวนกุหลาบ อย่าให้ทรงเป็น
 กังวลถึงการที่จะเข้าไปเฝ้ารักษาพยาบาลเลย ให้เร่งรักษาพระองค์ให้
 หาย สมเด็จพระเจ้าดุกยาเซอฯ เสด็จกลับออกมาถึงพระตำหนัก พระ
 โรคไข้บ้างกำเริบมากขึ้น ประชวรไข้อยู่หลายวัน พอพระอาการไข้
 ค่อยคลาย ก็เกิดพระยอคมพิษชนทพระค้อ พระอาการกลับทรุดลงไปอีก

(๑) ข้อนี้เขียนตามที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวดำรัสเล่า

จนถึงประจวบเพียบหนักอยู่เป็นหลายเวตา พระอาการจึงค่อยคลายจน
แต่พระกำตงยังอ่อนเพลียมากนัก จึงต้องปกปิดมิให้ทรงทราบพระอาการ
ของสมเด็จพระบรมชนกนาถตลอดมา จนพระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต

ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวร
พระอาการทรุดลงโดยลำดับ^(๑) ครั้นถึงวันจันทร์ เดือน ๓๐ แรม ๓๓ ค่ำ
เป็นวันพระราชพิธีศรีสัตนาคนานุตม์ เด็ดใจออกไม่ได้ ชาวราชการประชุม

(๑) จดหมายเหตุเรื่องพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประชวรมี
อยู่ ๒ ฉบับ เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง (เพ็ง เพ็ญกุล) ข้าหลวงเดิม เวลานั้นเป็นพระ
ยาบุรุษรัตนราชพัลลภ จางวางมหาดเล็ก อยู่ในผู้หนึ่งซึ่งได้อยู่เฝ้ารักษาพยาบาลข้างที่ แต่ง
ไว้ฉบับ ๑ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์แต่งไว้ในตอนท้ายพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๔ อีก
ฉบับ ๑ ความที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์กล่าวนั้นเข้าใจว่า ท่านคงถามมาจากเจ้าพระยา
มหินทรฯ ด้วยตัวท่านเองเป็นเวลาอยู่นอกราชการ ไม่ได้เข้าวัง จดหมายเหตุทั้ง ๒ ฉบับ
ที่กล่าวมานี้ความข้อสำคัญคลาดเคลื่อนกันอยู่บางแห่ง แต่อ้างถึงพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรม
หลวงสมรรัตนศิริเชษฐ เวลานั้นปรากฏพระนามว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าหญิงโสมา
วดี เป็นผู้อยู่ประจำรักษาพยาบาลข้างที่เป็นนิจพระองค์ ๑ ว่าเป็นผู้เชิญกระแสรบส่งออก
มาข้างหน้าในเวลาเมื่อทรงประชวรนั้นเนื่อง ๆ เวลาข้าพเจ้าแต่งหนังสือพระราชพงศาวดาร
ฉบับนี้ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ถึงพิราลัย เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงก็ถึงอสัญกรรมไป
เสียแล้ว จะถามข้อสงสัยในจดหมายเหตุต่อท่านทั้ง ๒ นั้นไม่ได้ ข้าพเจ้าจึงกราบทูลถาม
กรมหลวงสมรรัตนฯ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ ในปีแรกที่เริ่มแต่งหนังสือนี้ ได้ความตามที่กรม
หลวงสมรรัตนฯ ตรัสเล่า ข้าพเจ้าเห็นแม่นยำได้ความชัดเจนสิ้นสงสัย สมควรจะจดไว้
ให้ปรากฏ ข้าพเจ้าจึงได้กล่าวเนื้อความในหนังสือนี้ ตามที่ได้ทราบจากกรมหลวง
สมรรัตนฯ เว้นไว้แต่แห่งใดที่ท่านไม่ทรงทราบ ข้าพเจ้าจึงกล่าวตามจดหมายเหตุของ
เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง

ถอนาพระพิพัฒน์ศยาทวดพระศรีรัตนคำสดาราม^(๑) แดวจึงพร้อมกัน
 มาถวายบังคมที่ในท้องพระโรงพระอภิเนาวนิเวศ^(๒) และในคืนพระราช
 วงศ์านวงศ์ประชุมกันถือนาตามประเพณีที่ไม่ได้ตั้งออกวัด ฯ ในเวลาที่
 พระราชวงศ์านวงศ์และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยประชุมพร้อมกันทพระที่นั่ง
 อนันตสมาคม^(๓) เจ้าพระยาศรีอยุธยาองค์ที่สามพระกดาโหม ซึ่งเป็นหัว
 หน้าในข้าราชการทั้งปวง กดาไว้ในที่ประชุมว่า พระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวรพระอาการมากอยู่ ทรงสมเด็จพระ
 เจ้าดุกยาเธอพระองค์ใหญ่ก็ประชวรอยู่ด้วย ไม่ควรจะประมาท แดวจึง
 ตั้งให้จัดการรักษาพระบรมมหาราชวงกวดชนชนกว่าปรกติ และให้ตั้ง
 กองด้อมวงพระตำหนักดวนกุหาบ อันเป็นที่ประทับสมเด็จพระเจ้าดุกยา
 เธอ ฯ ด้วย ตั้งแควนนมาเจ้านายและเด่นาบดข้าราชการผู้ใหญ่เข้ามา
 อยู่ประจำที่ในพระบรมมหาราชวง

ถึง ณ วันองคาร เดือน ๑๑ ชน ๖ ค่ำ พระบาทสมเด็จพระจอม
 เกดเจ้าอยู่หัวมรบัดให้หาพระเจ้านองยาเธอ กรมหลวงเทเวศร์

(๑) แต่ก่อนถือน้ำบิละ ๒ ครั้ง ถือน้ำตรุษเดือน ๕ ชน ๓ ค่ำครั้ง ๑ ถือน้ำ
 สารทเดือน ๑๐ แรม ๑๓ ค่ำ ครั้ง ๑

(๒) พระอภิเนาวนิเวศอยู่ตรงที่สวนศิลาถัยบัดนี้ เดิมเป็นสวนที่เสด็จประพาส
 ครั้งรัชกาลที่ ๒ ถึงรัชกาลที่ ๔ โปรด ฯ ให้สร้างพระราชมณเฑียรขึ้นใหม่ ทำอย่าง
 แบบตึกฝรั่ง มีชื่อพระที่นั่งหลายองค์ เรียกรวมกันว่า พระอภิเนาวนิเวศ ต่อมา
 เมื่อในรัชกาลที่ ๕ พระราชมณเฑียรหมุ่นชำรุดทรุดโทรมลง เพราะเป็นตึกมีเสาไม้เป็น
 โครง ไม้ผุเหลือที่จะซ่อมแซมให้คืนดี จึงต้องรื้อเสียทั้งหมด

(๓) พระที่นั่งอนันตสมาคมองค์แรก เป็นท้องพระโรงในพระอภิเนาวนิเวศ
 อยู่ตรงหลังพระที่นั่งสุทไธสวรรย์

วชิรินทร์ ซึ่งเป็นพระราชวงศ์ผู้ใหญ่โดยเจริญพระชนมายุกว่าพระองค์
 อื่น ๆ พระองค์ ๑ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ซึ่งเป็นพระราชวงศ์ผู้ใหญ่
 ในราชการพระองค์ ๑ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์อัครมหาเสนาบดีที่สมเด็จพระ
 กดาโหม ซึ่งเป็นหัวหน้าในราชการทั้งปวงคน ๑ เข้าไปเฝ้าพร้อมกัน
 แล้ว มีพระบรมราชโองการมอบพระราชกิจในการปกครองพระราช
 อาณาจักร ให้ท่านทั้ง ๓ ปรีกษาหารือกันบังคับบัญชาการต่างพระองค์
 ในเวลาทรงพระประสูติ อย่าให้ราชการบ้านเมืองติดขัดผันแปรเป็นเหตุ
 ให้ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินได้ความเดือดร้อน

และในวันอังคาร เดือน ๑๑ ขึ้น ๖ ค่ำวัน มีรับสั่งให้ภูษามาตา
 เชิญหีบพระเครื่องมาถวายแล้ว ทรงเด็กพระประคำทองสาย ๑ อันเป็น
 ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก^(๑) กับพระขำมรงค์เพชร
 องค์ ๑ ให้พระราชโกษา^(๒) เชิญตามเสด็จพระเจ้าลูกเธอ พระองค์
 เจ้าหญิงโสมมาวดี ไปพระราชทานสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้า ฯ
 กรมขุนพิณพิทโศภน พระองค์เจ้าหญิงโสมมาวดีเสด็จออกมาทอดกรม
 หลวงวงศาธิราชสนิท และบอกให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ซึ่งพร้อมกันอยู่
 ที่ห้องพระโรงพระที่นั่งอนันตสมาคมให้ทราบตามกระเดื่องรับสั่ง กรม

(๑) พระประคำทองสายนี้ เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจะ
 สวรรคต จะพระราชทานพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอรรณพ ซึ่งได้เป็นกรมหมื่น
 อุดมรัตนราชกุมารในรัชกาลที่ ๔ แต่บังเอิญเจ้าพนักงานหยิบผิดสาย กรมหมื่นอุดมไม่ได้
 ไป จึงถือว่าเป็นของศิริมงคลสำหรับแต่ผู้มีบุญญาภิบาล

(๒) ชื่อ จัน ในรัชกาลที่ ๕ เป็นพระยา เป็นบิดาพระยาอุทัยธรรม
 (หรุ่น รัชโรทัย)

หดวงวงศ์ราชสันนิท และเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ก็ไปยังพระตำหนัก
 ถวายนกหว้า ด้วยเวदानันท์มีความไม่ให้สมเด็จพระเจ้าสุทนต์มณี
 ทราบว่าสมเด็จพระบรมชนกนาถประชวรพระอาการมาก เจ้าพระยา
 ศรีสุริยวงศ์จึงแนะนำพระองค์เจ้าหญิงโสมมาวดี ให้ทูลสมเด็จพระเจ้าสุทนต์มณี
 เชอฯ ว่าของทั้ง ๒ ดังนั้น พระราชทานเป็นของขวัญ โดยทรงยินดีที่ได้
 ทรงทราบว่าพระอาการประชวรค่อยคลายช่น เมื่อพระองค์เจ้าหญิง
 โสมมาวดีไปทูล สมเด็จพระเจ้าสุทนต์มณีฯ ดำรัสถามว่า ของขวัญเหตุ
 ไฉนจึงพระราชทานพระประคำพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
 ด้วย แต่ก็ไม่มีผู้ใดทูลตอบว่ากระไร เมื่อถวายสิ่งของแล้วต่างก็กลับ
 ในเวदानันท์เห็นจะเป็นด้วยเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ เห็นว่าพระองค์เจ้าหญิง
 โสมมาวดีได้เสด็จออกไปทอดพระเนตร เห็นการ ทจต ตงกอง ต่อมวง แล้ว
 กลับเข้าไปข้างในก็คงจะกราบทูลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่
 หัว ครั้นเมื่อกลับมาถึงพระที่นั่งอนันตสมาคม เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์กับ
 กรมหลวงวงศาธิราชสันนิทปรึกษากันว่า ควรจะกราบทูลพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ทรงทราบถึงการทจตไว้ จึงส่งพระองค์เจ้า
 หญิงโสมมาวดีเข้าไปกราบบังคมทูล ว่าเจ้านายผู้ใหญ่กับเสนาบดีปรึกษ
 กันเห็นว่า พระอาการประชวรพระประชวรมากอยู่ ไม่ควรจะประมาทแก่
 เหตุการณ์ ไฉนจึงให้จัดการจุกช่องต่อมวงรักษาพระบรมมหาราชวังให้
 กวดขันช่น และให้ตงกองต่อมวงรักษาสมเด็จพระเจ้าสุทนต์มณีฯ ที่พระ

คำหนักง้วนกุหาบด้วย^(๑) เมื่อพระองค์เจ้าหญิงได้มาวัดกราบทอดความ
 หนักให้ทรงทราบ มีรับสั่งถามว่าไต่เห็นผู้คนต่อมวงที่ส่วนกุหาบจริงหรือ
 และผู้หุดกผู้ใหญ่ใครคุดแการต่อมวงอยู่ทนน เมื่อไต่ทรงทราบแล้วจึง
 ค้ำรัดสั่งให้พระองค์เจ้าหญิงได้มาวัด ถัดบออกไปทอดกรมหุดวงวงค่า ๆ
 และแจ้งแก่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ว่า การที่จะดับต้นของพระองค์น ขอ
 ให้คิดมุ่งหมายเอาแต่ความเรียบร้อยมั่นคงของพระราชอาณาจักร เป็น
 ประมาณ พระองค์ไม่ได้ตั้งพระราชหฤทัยมักใหญ่ใฝ่ดังอย่างไรคอก ผู้
 ที่จะรับราชสมบัติจะเป็นน้องยาเชอก็ได้ หุดานเชอก็ได้ ขอแต่ให้ไต่ร่ม
 เย็นเป็นสุขแก่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน สมเด็จพระเจ้าดุกยาเชอ ๆ พระชันษา
 ยงทรงพระเยาวนิก จะทรงบงคบบัญชาราชการบ้านเมืองไต่และหรือ ขอ
 ให้คิดกนคู้ให้ไต่ เมื่อพระองค์เจ้าหญิงได้มาวัดเชิญพระกระแแต่ออกมา
 ทอดกรมหุดวงวงค่า ๆ และเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ทานทงต้องนนจิงเชิญ
 สมเด็จพระเจ้าฟ้า ๆ กรมขุนบำราบปรบักษมาบรักษาอกพระองค์นง แแต่
 สั่งให้เข้าไปกราบบงคคุดทุดว่า ไต่บรักษาเห็นพรอมนกนว่า สมเด็จพระ
 เจ้าดุกยาเชอ ๆ สมคุดรจะรับราชสมบัติดับต้นของพระองค์ ราชการบ้าน
 เมืองจิงจะเรียบร้อยเป็นปรกติ ขอชงทรงพระปรวิคกกว่ายงทรงพระเยาว
 นน สมเด็จพระเจ้าฟ้า ๆ กรมขุนบำราบปรบักษ รับจะต้นของพระเดชพระคุดน
 ชวดยคุดแแต่ประคบบประคองในลัดนพระองค์นให้เล็ดอมเล็ดยไต่ เมื่อพระองค์

(๑) ประเพณีการตั้งกองล้อมวงรักษาพระองค์เจ้าชายพระองค์ใด ในเวลา
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประชนรหนัก เป็นการแสดงว่าเจ้าชายพระองค์นั้นจะเป็นผู้รับราช
 สมบัติ เคยตั้งกองล้อมวงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และพระบาท
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาแต่ก่อน

เจ้าหญิงได้มาดีนำความเข้าไปกราบบังคมทูล ฯ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระปริวิตกว่า พระองค์เจ้าหญิงได้มาดีจะเขียนกระแด้รับตั้งออกไปแจ้งไม่ถูกถ่วงตามพระราชประสงค์ ครั้นรุ่งชนวน พุศ เดือน ๑๓ ชน ๗ ค่ำ จึงดำรัสตั้งให้พระศรีสุนทรโวหาร(๑) เขียนกระแด้รับตั้ง พระราชทานให้พระองค์เจ้าหญิงได้มาดีเขียนออกมา ยิงทประชุมพระราชวงศ์แคะเสนาบดี ว่าผู้ซึ่งจะครองราชสมบัติสืบพระบรมราชวงศ์ต่อไปนั้น ให้ท่านผู้หัดผู้ใหญ่ปรึกษากันแล้วแต่จะเห็นว่าเจ้านายพระองค์ใดจะเป็นพระเจ้าแผ่นดินของยาเชอกกิด พระเจ้าดุกยาเชอกกิด พระเจ้าหาดานเชอกกิด สืบควรจะเป็นผู้ใหญ่ เมื่อพร้อมกันเห็นว่าพระองค์ใดจะปกครองรักษาแผ่นดินได้ ก็ให้ถวายนามราชสมบัติแก่พระองค์นั้นด้วยตนเองพระองค์ต่อไป กระแด้รับตั้งซึ่งโปรด ฯ ให้เขียนออกไปอ่านในที่ประชุมเสนาบดีนั้น ไม่ปรากฏความคำทประชุมตอบประการใด

ในระหว่างนั้น เห็นจะเป็นด้วยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระปริวิตกถึงสมเด็จพระเจ้าดุกยาเชอ ฯ ยงชน ด้วยเมื่อสมเด็จพระเจ้าดุกยาเชอ ฯ ประชวรพระอาการมากอยู่นั้น ไม่ได้กราบบังคมทูล ฯ ให้ทรงทราบ เพราะเกรงกันว่า ถ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบ ก็จะทำให้ทรงพระปริวิตกถ่วงวาย พระ

(๑) พระศรีสุนทรโวหาร พัก ต้นสกุลสาส์กษณ์ เป็นศิษย์ข้าหลวงเดิม เมื่อบวชได้เป็นเปรียญ ๘ ประโยค และเป็นพระราชาคณะที่พระศรีวิสุทธิวงศ์ อยู่วัดบวรนิเวศ แล้วจึงลาสิกขาบทเมื่อในรัชกาลที่ ๓

อากาจะทรุดหนักไปจึงปิดความเสีย ครั้น ณ วันพุธเดือน ๑๑ ขน ๑๔ คำ
 จึงโปรดฯ ให้พระองค์เจ้าหญิงโสมมาดักถวายปฏิญาณก่อนแล้ว จึง
 ดำรัสถามว่า สมเด็จพระเจ้าดุกยาเชอฯ กรมขุนพิศประชานาถ ซึ่งรับ
 ตั้งเรียกว่า "พ่อใหญ่" นั้น ดั้นพระชนม์เสียแล้วหรือยังมีพระชนม์อยู่^(๑)
 ขอให้กราบทูลแต่โดยสัตย์จริง ถัดนั้นพระชนม์เสียแล้วก็จะได้หมัดหวัง
 พระองค์เจ้าหญิงโสมมาดักกราบบังคมทูลฯ ว่าสมเด็จพระเจ้าดุกยาเชอ
 นั้น เดิมประชวรไข ครั้นไขก็คอยคตายเกิดพระยอดมพิษชนทพระศอพระ
 อากาจะทรุดหนักแต่เดียนคอยคตายชนแล้ว เป็นความสัตย์
 จริงดังนี้ มีพระราชดำรัสว่า ถ้าเช่นนั้นให้ไปทูลสมเด็จพระเจ้าดุกยา
 เชอฯ ว่าถ้าพระอากาจะคอยคตายพอจะมาเฝ้าได้ให้เสด็จมาเดียนก่อนวันชน
 ๑๕ คำ ถ้าวไปจนถึงวันแรกคำ ๑ ก็จะได้แต่ตรงพระบรมศพไม่ทัน
 ตั้งเสียอันใด พระองค์เจ้าหญิงโสมมาดักเชิญพระกระแจะออกมาทูลกรม
 หตวงวงศ์ฯ และเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ท่านทั้งสองปรึกษากันเห็นว่า
 สมเด็จพระเจ้าดุกยาเชอฯ พระก่าตั้งยังอ่อนนัก ถ้าเชิญเสด็จเข้าไปเฝ้า
 ในเวदानั้น คงจะทรงพระโคกาดูรแรงกต่างากแล้วพระโรคจะกตบกำเริบ
 ชน เห็นควรจะระวังรักษาอย่าให้สมเด็จพระเจ้าดุกยาเชอฯ มีภัย
 อันตรายจะดีกว่า จึงพร้อมกันห้ามเสียไม่ให้ไปทูลให้ทราบพระราช
 ประสงค์ฯ และให้กราบทูลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่า
 สมเด็จพระเจ้าดุกยาเชอฯ พระอากาจะคอยคตายแล้ว แต่พระก่าตั้งยัง

(๑) ข้าพเจ้าเคยได้ยินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวดำรัสเล่า

ว่า ถ้าไม่ยกสมเด็จพระเจ้าตากสินฯ ๓ ขนครองราชสมบัติ หนักตัวจะ
 มีเหตุร้ายไปภายหน้า ด้วยคนทั้งหลายตลอดจนชาวนานาประเทศก็นิยม
 นบถสมเด็จพระเจ้าตากสินฯ เจ้าฟ้าฯ กรมขุนพิศณุโลกประชานาถว่าเป็น
 รัชทายาท แม้มสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ไปเยือนที่ ๓ เอ็มปเรอฝรั่งเศส ก็ได้
 มีพระราชดำตงทรงยินดี ประทานพระแสงมีจาริกยกย่องพระเกียรติยศ
 เป็นรัชทายาทมาเป็นสำคัญ ถ้าไม่ยกสมเด็จพระเจ้าตากสินฯ เจ้าฟ้าฯ
 กรมขุนพิศณุโลกประชานาถขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินต่อไป การภายหน้าเห็นจะ
 ไม่ปรกติเรียบร้อยได้ มีพระราชดำตงว่าเมื่อเห็นพร้อมกันเช่นนี้ก็ตาม
 ใจ แดงทรงขจัดต่อไปถึงครึ่งเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้า
 อยู่หัวกรมไต่มนับตั้งให้หาสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์เข้าไปทรง
 ฝากฝังตั้งตั้งราชการแผ่นดิน นับตั้งให้หาแต่เจ้าพระยาศรีธรรมาโศภณ
 เป็นจางวางมหาดเล็กเข้าไปทรงตั้ง ครองพระองค์ทรงประพฤติตาม
 แบบอย่างพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีไต่มนับตั้งให้
 หาเจ้าพระยาศรีธรรมาโศภณเข้ามาตั้งตั้ง ให้พระยาศรีธรรมาโศภณเป็นผู้
 รับตั้ง เมื่อจะขัดขวางอย่างใดก็จงปรึกษากับเจ้าพระยาศรีธรรมาโศภณผู้เป็น
 บิดาเถิด ไหนๆ สมเด็จพระเจ้าตากสินฯ ก็ได้เป็นเชย การที่ปรึกษา
 เห็นพร้อมกันว่าจะให้สมเด็จพระเจ้าตากสินฯ ๓ ขนครองราชสมบัติต่อไปนั้น
 ขอทรงฝากฝังให้ช่วยกันทำนุบำรุงให้ด้อย่าให้มีเหตุการณ์เกิดขึ้นได้ การ
 เป็ดย่นแผ่นดินใหม่ถ้าไม่ระวังให้ดีอาจจะเกิดรบพุ่งฆ่าฟันกัน ต้องระวัง

อย่าให้มีเหตุเช่นพระเสนหามนตรี^(๑) ถ้าเกิดเหตุเช่นเช่นนั้นจะขายเขา
พระยาสุวรรณคัณโฑมณกราบมังกมทูต ๆ รับว่าจะไปคิดอ่านกับเจ้าพระยา
ศรีสุริยวงศ์ผู้บิดาสนองพระเดชพระคุณมิให้เกิดเหตุการณ์เช่นได้

ถึงวันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เวลา ๕ โมงเช้า ดำรัสสั่ง
ให้พระยาบุรุษ ๆ ออกไปเชิญเดด็จพระเจ้านังยาเชอ กรมหลวงวงศา-
ธิราชสนิท เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ทอดมูพระกตาโหม เจ้าพระยาภูธรา
ภยทัตมุนายก เข้าไปเฝ้าถึงข้างที่พระบรรทม มีพระราชดำรัสว่าเห็น
จะเสด็จสวรรคตในวันนั้น ท่านทั้ง ๓ กับพระองค์ได้ทูลบำรุงประคับ
ประคองกันมา บัดนี้กาดจะถึงพระองค์แล้วขอดาท่านทั้ง ๓ หายในวัน
ขอฝากพระราชโอรสธิดา อย่าให้มีภัยอันตราย หรือเป็น ทกตขวางในการ
แผ่นดิน ถ้าจะมีความผิดสิ่งไรเป็นข้อใหญ่ ขอแต่ชีวิตไว้ให้เป็นแต่
โทษเนียรเทศ ขอให้ท่านทั้ง ๓ จงเป็นทพแก่พระราชโอรสธิดาคือไปด้วย
เถิด ท่านทั้ง ๓ เมื่อได้ฟังทพกนรของให้ละอิกจะอนอาตย จึงดำรัสห้าม
ว่าอย่าร้องไห้ ความตายไม่เป็นอัศจรรย์อันใด ย่อมมียอมเป็นเหมือน

(๑) เหตุเรื่องพระเสนหามนตรีนั้น คือเมื่อเจ้าพระยามนตรี (น้อยกลาง) ถึง
อสัญกรรมในรัชกาลที่ ๕ พระเสนหามนตรี (หนูพร้อม) ผู้มีบุตรใหญ่อายุยังเยาว์
ยังไม่ได้บวช มีผู้ซึ่งเป็นเชอวงศ์เจ้าพระยามนตรี (น้อย) คิดปรารถนาจะเป็นพระยามนตรี
ศรีธรรมราชหลายคน แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริจะ
โปรด ๆ ให้พระเสนหามนตรีเป็นพระยามนตรี ๆ จึงยังรอกการตั้งพระยามนตรีไว้ ครั้นพระ
เสนามนตรีมีอายุครบอุปสมบทเข้ามาบวชอยู่วัดพิไชยญาติการาม เมื่อปีเถาะ พ.ศ.
๒๔๑๐ คำนวันหนึ่งพระเสนหามนตรีไหว้พระอยู่ในกุฏิ มีผู้ร้ายเอาปืนยิงเข้าไปทางช่อง
ฝา บังเอิญปืนลั่นออกเมื่อขณะพระเสนหามนตรีกราบพระ กระสุนปืนข้ามไปจึงไม่ถูก
การได้สวนต่อมาก็ไม่ได้ตัวผู้ร้าย พอพระเสนหามนตรีลาสิกขาบท ก็ทรงตั้งให้เป็นพระ
ยามนตรี ๆ พระยามนตรี (หนูพร้อม) อยู่มาจนชรา ได้เลื่อนเป็นเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี
เมื่อในรัชกาลที่ ๕

ก็นทุกรูปทุกนาม ผิดกันแต่ตายก่อนและตายทีหลัง แต่ก็อยู่ในคองตาย
 เหมือนกันทั้งต้น บदनเมือกาดะมาถึงพระองค์เขาแล้ว จึงได้ดำทำน
 ทงหลาย แล้วมีพระราชดำรัสต่อไปว่า มีพระราชประสงค์จะรับตั้ง
 ด้วยราชการแผ่นดิน แต่จะทรงดำททานเบญจศีลเสียก่อน ครั้นทรง
 ดำททานศีลแล้ว ตรัสภาษาอังกฤษหลายองค์ แล้วจึงมีพระราช
 ดำรัสว่า ทพุดภาษาอังกฤษนั้นเพื่อจะให้ท่านทงหลายเห็นว่าดีดีมีปัญญะ
 ยังเป็นปรกติ ถึงภาษาอื่นมิใช่ภาษาของตน ก็ยังทรงจำได้โดยดีด้วย
 คอย ท่านทงปวงจะได้สำคัญในข้อความที่จะส่งว่ามิได้ส่ง โดยพื้นเพื่อน
 เมื่อตรัสประภาษดังนั้นแล้ว จึงมีพระราชดำรัสต่อไป ว่าท่านทง ๓
 กับพระองค์ได้ช่วยกันทำนบำรุงแผ่นดินมาได้โดยเย็นเป็นสุข ตลอดมาจนถึง
 เวลาดั้นพระชนมายุ ถาดั้นพระองค์ล่วงไปแล้ว ขอให้ท่านทงปวงจง
 ช่วยกันทำนบำรุงแผ่นดินต่อไปให้เรียบร้อย ให้สมณพราหมณ์อำณา
 ประชาราษฎรได้พึงอยู่เย็นเป็นสุขด้วยกัน ขอให้ทงพระเจ้าแผ่นดินพระ
 องค์ใหม่ให้เอาเป็นพระธุระรับฎีกาของราษฎร อันมีทุกข์ร้อน ให้ร้องได้
 สะดวกเหมือนพระองค์ได้ทรงเป็นพระธุระรับฎีกามาแต่ก่อน (๑) อนึ่งผู้ซึ่ง

(๑) ประเพณีราษฎรถวายฎีกามาแต่ก่อน เป็นที่เข้าใจกันว่า ถ้าใครมีความ
 ทุกข์ร้อนให้เข้าไปตีกลองใบ ๑ ซึ่งแขวนไว้ที่ทิมดาบกรมวัง เมื่อเสียงกลองถึงพระ
 ธรรม์ก็โปรด ฯ ให้ราชบุรุษออกมารับฎีกา เรียกกันว่า "ตีกลองร้องฎีกา" เห็นจะเป็น
 ประเพณีมาแต่โบราณ แต่ตามการที่เป็นจริงไม่มีใครมีใครกล้าเข้าไปตีกลองร้องฎีกา ถ้ามี
 ทุกข์ร้อนจะถวายฎีกา ก็ถวายในเวลาเมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จไปยังที่ไหน ๆ นอก
 พระราชวัง เมื่อในรัชกาลที่ ๓ มีใครจะมีเวลาเสด็จไปไหน ราษฎรที่ถูกผู้มือำนาจ
 กดขี่ข่มเหงจะถวายฎีกาได้ด้วยยาก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบ
 พฤติการณ์อันนี้มาแต่พระองค์ยังทรงผนวชอยู่ ครั้นเสด็จผ่านพิภพ จึงเอาพระราชหฤทัย
 ใส่ที่จะเสด็จออกพระราชทานโอกาสให้ราษฎรถวายฎีกาได้โดยสะดวกมาตลอดรัชกาล

จะเป็นพระเจ้าแผ่นดินดั่งพระบรมราชวงศ์ไปภายหน้า ให้ปรึกษา
 เดอกุแต่ทศมศร จะเป็นพระเจ้าของยาเชกตาม พระเจ้าตุยกยา
 เรอหรือพระเจ้าหาดานเชกตาม เมื่อปรึกษาเห็นพร้อมกันว่าพระองค์
 ไดม้ปรีชาสามารถควรจะรักษาแผ่นดินได้ ก็จึงยกย่องพระองค์นั้นจะ
 ได้ทำนุบำรุงแผ่นดิน ให้พระราชวงศ์อันวงศ์ข้าราชการและอาณาประชา
 ราชอยู่เย็นเป็นสุขต่อไป อย่าได้เห็นเห็นเอาตามเห็นว่าจะชอบพระ
 ราชฤทธิเป็นประมาณเดย เอาแต่ความดีความเจริญของบ้านเมืองเป็น
 ประมาณเถิด มีพระราชดำรัสตั้งตงนแล้ว ก็มิได้ตรัสตั้งถึงราชการแผ่นดิน
 อีกต่อไป เวด่าเช่นอนันได้ทรงพระราชนิพนธ์เข้ามาและตาพระ
 สงฆ์โดยภาษาบาลี แล้วทรงพระปริวิตกว่าพระองค์ทรงพระประชวรพระ
 อาการมากถึงเพียงนั้น พระสติสัมปชัญญะจะผันเพี้ยนไป จึงมีรับสั่ง
 ให้หาพระศรีสุนทรโวหารพัก เป็รียน เข้าไปเฝ้าที่ข้างที่พระบรมม
 ทรงของพระราชนิพนธ์ให้ฟัง แล้วตรัสถามว่ายังทรงภาษาบาลีถูกต้องอยู่
 หรือประการใด พระศรีสุนทรกราบทูลว่า ยังถูกต้องจะหาวิปดาดแต่แห่ง
 ไคนั้นมิได้ จึงมีรับสั่งให้พระศรีสุนทรฯ เขียนพระราชนิพนธ์นั้น ตั้งค
 ount="0" style="position: absolute; top: 0; left: 0;">ไปนี้

พระราชนิพนธ์เข้ามาพระสงฆ์

ขลุเม ภูเต สงุโฆ ชานาคู มยุหิ ภิกขุกาเล ปุณปุณิ
 เอสา วาจา ภาสิตา ยโตหิ มหาปวารณาช ชาโต กาลิ กุรุ
 มาโน สเจ มหาปวารณาทิวเส พาพุหคิลานอ อุโปสถาคาร

มหาปวารณาสุนิปาตํ นีโต ตถารูปเณ พเลน สมณนาคโต
 ยถารูปเณ พเลน สงฺฆํ เตวาจิกํ ปวาเรตฺวา สงฺฆสฺส สมมุขา
 กาลํ การะเขยฺมํ ตํ สาธุตสฺส ตํ เม อนฺรุปํ อสฺส อิติ เอวรूपํ
 วาจา ปุณฺปุณฺนํ ภิกฺขุกาเล ภาสีตา อิทานมฺหิ คหณฺโวจิ กุยาหํ
 กาหามิ เตนาหํ อีเม สกฺกาเร วิหารํ ปหีนามิ อีเมหิ สกฺ-
 กาเรหิ มหาปวารณากมฺมํ กโรนฺตุํ สงฺฆํ ชมฺมเมว ปุเชมิ
 อตฺตทานํ วิช กตฺวา อัย มหาปวารณา คฺรุวารีกา ยถา มม
 ชาตทิวโส อาพาโธ เม อภิวฑฺฒติ เอวํ ภายามิ อชฺช กาลํ
 กเรยฺมํ อาปุจฺฉามหํ ฆนฺเต สงฺฆํ จิรปรินิพฺพุตมฺปิ ตํ ภควนฺตุํ
 อภิวาเทมิ อรหนฺตุํ สมฺมาสมฺพุทฺธํ ตสฺส ชมฺมํ นมสฺสามิ
 อริยญฺจ สงฺฆํ นมามิ ยมหํ รัตนตฺตยํ สรณํ คโตมฺหิ

อจฺจโย มํ ฆนฺเต อจฺจกฺคมา ยถาพาลํ ยถามุพฺหํ ยถา-
 อกุสลํ โยหํ ฆนฺเต อิมสฺมึ อตฺตภาเว ตถา ตถา ปมตฺโต
 อกุสลานิ กมฺมานิ อกาสิ ตสฺส เม ฆนฺเต สงฺโฆ อจฺจยํ
 อจฺจยโต ปฏฺฐิคุคฺคณฺหตุ อายตี สํวราย

อิทานิ มยา ปญฺจสุ สึเลสุ สํวราชินฺจฺฉานํ กตํ ตสฺส
 มยฺหํ เอวรूपํ มนสิกาโร อนฺนุจฺหิยติ สิกฺขิยติ ปญฺจสุ ขน-
 เชสุ ฉสุ อชฺฌตฺตฺติเกสุ อายตเนสุ ฉสุ พาหิเรสุ อายตเนสุ
 ฉสุ วิญฺญาเนสุ ฉสุ สมฺพลเสสุ ฉสุ ฉทวาริเกสุ เวทนาสุ
 นตฺถตํ โลกสฺมึ ยํ อุปาทิยมานํ อนวชฺชํ อสฺส ยํ วา ปุริโส
 อุปาทิยนฺโต อนวชฺชวา อสฺส อนฺุปาทานํ สิกฺขามิ สพฺเพ

สงฺขาร อนิจฺจา สพฺเพ ชมฺมา อนตฺตา ยถาปจฺยํ ปวตฺตณฺติ
เนตํ มม เนโสหฺมสมฺมึ น เม โส อตฺตา อิติ ยํ ยํ มรณํ
สตฺตํ ตํ อนจฺจริยํ ยโต เขตํ สพฺเพสํ มคฺโค อปฺปมตฺตา
โหนตฺถ ภูตฺเต อปฺปจฺฉามิ วนฺทามิ ยํ เม ปราชํ สพฺพิ เม
สงฺโฆ ชมตฺถ.

อาตฺมสฺมึปี เม กาเย จิตฺตํ น เหสุสตาตฺมฺ
เอวํ สิกฺขามิ พุทฺธสฺส สาสนานุคฺติ กโร.

คำแปลพระราชนิพนธ์ขมาสงฆ์ (๑)

ขอเตือนตั้งซึ่งจรรู้ เมื่อครั้งตนเป็นภิกษุอยู่ ดันได้กล่าววาจา
นี้เนื่อง ๆ ว่า เพราะดิฉันได้เกิดแล้วในวันมหาปวารณา เมื่อจะทำ
กาดะ ถ้าในวันมหาปวารณาช่วยหนักถึง ภิกษุตั้งซึ่งตามเนรช่วยนำไปยัง
ที่ตั้งซึ่งประชุมทำมหาปวารณาณโรงอุโบสถ ประกอบไปด้วยกำลังเช่น
นี้ ด้วยกำลังเช่นใดเท่า ดันจะพึงปวารณากระตั้งซึ่งถวนกำหนดตามคำ
ใดแล้วทำกาดะณที่เฉพาะหน้าตั้งซึ่ง ความที่ดิฉันทำได้ดังจะเป็นกรรมด
เทียวหนอ ความทำได้ดังจะเป็นกรรมดสมควรแก่ดิฉันเทียวหนอ วาจา
เช่นนี้ดิฉันได้กล่าวแล้วเนื่อง ๆ เมื่อครั้งเป็นภิกษุ บदनดิฉันเป็นคฤหัสถ์โดย
แล้วจักทำอะไรได้ เพราะเหตุที่ตนตั้งเครื่องสักการเทิดานไปยัง

(๑) คำแปลนี้แปลขึ้นภายหลัง

วิจารณ์บุชาตั้งซึ่งทำปวารณากรรมกับทั้งพระธรรม ด้วยเครื่องสักการ
 เหล่านี้ทำให้เป็นประหนึ่งคน งามหาปวารณาจนหนักเบจนพฤษ์ดับ
 เช่นกบวณตคนเกิดเหมื่อนกัน อาพาชของคณิกเจริญกตา คณิกถว
 อยู่ว่าจะทำกาตเดี่ย ณ เวตาวนหน คณิกขอตาพระดั่งมี อภิวัตพระผู้
 พระภาคเจ้าพระองค์น ผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธ แม่ปรีนิพพานแล้วนาน
 นมัสการพระธรรม นอบน้อมพระอริยดั่งมีของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
 พระองค์น คณิกได้ถึงพระรัตนตรัยไรเด้อว่าเป็นลวณทพิง โทษด่วง
 เกินได้เป็นไปด่วงคณิกผู้พาดอย่างไร ผู้หตงอย่างไร ผู้ไม่ถดาคอย่างไร
 คณิกผู้ใดได้ประมาทไปแล้วด้วยประการนั้นๆ ทำอกุศลกรรมไว้แล้ว ณ
 อดีตภาพน พระดั่งมีจงรับโทษที่เป็นไปด่วง โดยความเป็นโทษเป็นไป
 ด่วงจริงของคณิกผู้นน เพื่อดำรวมระวังต่อไป

บคณิกนได้ทำความอธิษฐานการดำรวมในคึดห้าแล้ว มนสิการ
 ความทำในใจเช่นนคณิกนได้ให้เกิดชนคักษาอยู่ ในชนนทง ๕ อายคน
 ภายไน ๖ อายคนภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ เวทนาที่เป็น
 ไปในหกทวาร ๖ ดั่งใดที่ตัดควมาถือเอามันจะพิงเป็นของหาโทษมิได้
 หนึ่งบุรุษมายคมันดั่งไรไว้จะเป็นผู้หาโทษมิได้ ดั่งนนไม่มีเคยในโดก ค
 ณิกมาคักษาการยคมันอยู่ดั่งซารทงหลายทงปวงไม่เที่ยง ธรรมทงหลาย
 ทงปวงใช้ตัวคน ย่อมเป็นไปตามปัจเจย ดั่งนนี้ไซ้ของเรา ส่วนนนไม่
 เป็นเรา ส่วนนนมิใช่ตัวคนของเรา ดั่งน ความตายใดๆ ของดัดตัวทง
 หลาย ความตายนนไม่น่าอศัจจรัย เพราะความตายนนเป็นธรรมตา
 ของดัดตัวทงหลาย ขอพระผู้เป็นเจ้าจงเป็นผู้ไม่ประมาทแล้วเถิด คณิกขอ

ดา คัดฉั ไหว่ ด้งโคตฉั ไหว่ คัดฉั ไหว่ ด้งฉั ฝงอด้งทงปวงฉั นแกด้ ฉั นเกิด

เมือกายของคัดฉั แม่กระด้บกระด้ายอยู่ จิตของคัดฉั จักไม่กระด้บ กระด้าย

คัดฉั มาทำควมไปตามคำด้งฉั อนของพระพุทศเจ้า คัดฉั ษาอยู่ด้วย ประการตงน ๗

แล้วไปรด ๗ ให้พระศรีสุทรวโหาร เชิญพระราชนิพนศ นไป พรอมคด้วยเครื่องด้กการ ไปอ่านในท้ประศมด้งฉั มกรมหม่นบวร รงษัดุริยพนศุ เป็นประศาน ท้ในพระวิหารหตวงวตราชประคิษสุ เมือเวดา คาก่อนพระด้งฉั ทำพศปวารณา พอด้งเวดา ๕ นาฬิกา พระบาทด้มเตจฯ พระจอมเกดาเจ้าอยู่หวัดด้จด้จวรรคต ณ พระทงนภานมาศจำรญู จด หมายเหตุทงพระประศวร ยงมคความขออนอกปรากฏอยู่ ในท่ายพระราช พงศาวดารรัชกาลท้ ๕ คดเนือความมากถาวไวในทนเฉพาะแต่ขอความ อนเกยวเนืองด้วยเรอของพระราชพงศาวดารรัชกาลท้ ๕

เมือพระบาทด้มเตจ ๗ พระจอมเกดาเจ้าอยู่หวัดด้จด้จวรรคตแล้ว เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ กัดงให้เจ้าพนกงานดอมวงรักษาพระราชมน เทยรทงชางหน้าชางใน แล้วด้งให้หม่นค้พระด้งฉั ราชาคณะถานานุกรม รอม ๒๕ รูป มกรมหม่นบวรรงษัดุริยพนศุ เป็นหวหนำมานงเป็นประศาน ในท้ประศมพระราชวงศานวงศ์ และชำราชการผู้ใหญ่ ชิงประศมกันอยู่ ในพระทงนภานตด้มาคม

พระราชวงศานวงศ์ชงประศบอยู่ ในท้ประศมเวदानั้น พระเจ้า น้อยยาเรอ ๗ พระองค้ คือ ๑ กรมหตวงเทเวศร์วชรินทร์ ๒ กรม

หลวงวงคำชิราชสนธิ ๓ กรมหมื่นถาวรรยศ ๔ กรมหมื่น
 วรศักดิ์พิศาด ๕ กรมหมื่นภูบาลบริรักษ์ ๖ กรมขุนวรจักรธรวิ
 นุภาพ ๗ สมเด็จพระเจ้าฟ้า ๑ กรมขุนบาราบประภักษ์ พระเจ้าราชวรวงศ์
 เชอ ๒ พระองค์^(๑) คือ ๓ กรมหมื่นภูมินทรภักดี ๒ กรมหมื่น
 อุดมยศดักษณดัมภ์ ๓ กรมหมื่นภูบดีราชหฤทัย ๔ กรมหมื่นภูว
 นัยนฤเบนทรราชสีมา ๕ กรมหมื่นอักษรดาร์ไศภณ ๖ กรมหมื่น
 เจริญผลพูนสวัสดิ์ พระเจ้าบรมวงศ์เชอ ๓ พระองค์ คือ ๓ กรมหมื่นบวร
 รัชต์วิชัยพันธุ์ ๒ กรมหมื่นอนนตการฤทธิ ๓ กรมหมื่นดิลกธรรมการ
 นอกจากนี้ พระเจ้าลูกยาเชอ ที่เป็นชั้นใหญ่ที่ทรงผนวชเป็นด้ามเนรอยู่ ๗
 พระองค์ คือ ๓ พระองค์เจ้ากฤษฏาอภิหาร ๒ พระองค์เจ้า
 คคเณางคยุด ๓ พระองค์เจ้าสวัสดิ์ ๔ พระองค์เจ้าทวรวัดย
 ติก ๕ พระองค์เจ้าทองกองก้อนใหญ่ ๖ พระองค์เจ้าเกษมสันต
 ไศภักษ์ ๗ พระองค์เจ้ากมลดาเศเดอรรค์ เจ้านายทั้งปวงนเวดา
 ประชุมประทับทางด้านตะวันตก แต่ตรงหน้าพระแท่นเศวตฉัตรเรียง
 ไปข้างด้านเหนือ ขางด้านเหนือพระดั่งผนัง กรมหมื่นบวรวิชัย ๑
 ประทับเป็นประธานอยู่ข้างหน้า ส่วนพระดั่งผนังมานั่งในทประมุขนั้น มี
 พระราชาคณะ ๒ รูป คือ พระดาดนไศภณ (ดา) วัดราชประดิษฐ์ ๑
 พระอมรโมตี (นพ) วันบุบผาราม ๑ นอกนั้นเป็นถาวรรวมและ

(๑) เมื่อในรัชกาลที่ ๔ โปรด ๑ ให้ใช้ค่านำพระเจ้าลูกเธอ ในพระบาทสมเด็จพระ
 พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ ฟังมาเปลี่ยนเป็นพระเจ้าบรม
 วงศ์เธอชั้น ๓ และใช้ค่านำพระนามเจ้านายวังหน้าว่า ราชวรวงศ์ เมื่อในรัชกาลที่ ๖

เปรียบ ^๑ ด่วนคณะกรรมยุติกาที่มาประชุม^๔ พังพระอาการอยู่ทั่วราชอาณาจักร^๕
 ประดิษฐานทุก ๆ วัน^(๑) ดังฆราวาส ไปนิมนต์จึงได้มาพร้อมกันโดยเร็ว
 เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์^๖ จึงให้นิมนต์พระราชคณะฝ่ายมหานิกายด้วย แต่
 มาไม่ทันประชุม ส่วนขุนนาง^๗ นนังด้านตะวันออก จางวางมหาเด็ก
 อยู่ทางด้านใต้ ขุนนางผู้ใหญ่^๘ ที่เข้าประชุมเวลานั้น ข้าราชการฝ่ายพระ
 บรมมหาราชวัง คือ ๑ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค)
 ที่ดมุพระกดาโหม ๒ เจ้าพระยาภูธราภัย (นุช บุนนาค)
 ที่ดมุนายก ๓ พระยามหาอำมาตย์ (ตมิ่ง ดนธิรัตน์) ๔
 พระยาราชภักดี (ช้าง เทพหัสดิน ณ อยุธยา) ๕ พระยาศรีพิพัฒน์
 (แพ บุนนาค) ๖ พระยาเพชรพิชัย (หนู เกตุทัต) ๗ พระยา
 ดั้หราชเดโช (พิน) ๘ พระยาดั้หราชฤทธิไกร (บัว) ๙ พระ
 ยาราชวรานุกูต (บุญรอด กัตยณมิตร) ๑๐ พระยาเทพประชน
 (ท้วม บุนนาค)^(๒) ๑๑ พระยาอภัยรณฤทธิ (เฉย ยมาภัย)
 ๑๒ พระยาอนุชิตชาญชัย (ฮุ่น) ๑๓ พระยาดั้รวงศ์^๙ ด้ยวัฒน์ (วร
 บุนนาค) ๑๔ พระยาบุรุษรัตนราชพัตธ (เพ็ง เพ็ญกุล) ๑๕
 พระยาศรีเด้าวราช (ภู) ข้าราชการผู้ใหญ่ฝ่ายพระบรมราชวัง ๑๖
 เจ้าพระยามุขมนตรี (เกศ ดิ่งเหล่น) ๑๗ พระยามณเฑียรบาล
 (บัว) ๑๘ พระยาเสนาภูเบศ (กรับ บุนนาค) ๑๙ พระยา

(๑) ด้วยเป็นสาธุศิษย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะ
 พระองค์ทรงตั้งลัทธิธรรมยุติกามาแต่เดิมมา.

(๒) คือเจ้าพระยาภาณุวงศ์ ท่านว่าตัวท่านก็ได้อยู่ในที่ประชุม แต่ในจด
 หมายเหตุอาลักษณ์หาปรากฏชื่อไม่.

ศิริโอศวรรย์ ๒๐ พระยาสุรินทรราชเดชะ (ซึ่ง กัตยานมิตร)^(๑)

นอกจากขุนนางผู้ใหญ่ ยังมีเจ้ากรมปลัดกรมตำรวจชดกระบังประจำ
อยู่ข้างหลังเสนาบดีข้างมุขตะวันออกอีกหลายคน แต่ไม่ได้มีหน้าที่ใน
การประชุม

พอเวลาดำเนินการประชุมพร้อมแล้ว เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ผู้ช
หนึ่งคุกเข้าประธานมือ หันหน้าไปทางเจ้านายกล่าวในท่ามกลางประชุม
ว่า ด้วยพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่
หัวเสด็จสวรรคตเมื่อเวลายาม ๓ บดินแผ่นดินว่างอยู่ การสืบพระบรม
ราชสันตติวงศ์ตามราชประเพณีเคยมีมาแต่ก่อนนั้น เมื่อครั้งพระบาท
สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจะเสด็จสวรรคต ได้ทรงมอบ
ราชสมบัติพระราชทานสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช กรมพระราชวัง
บวรสถานมงคล คือพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ครั้น
เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจะสวรรคต ไม่ได้ทรง
สั่งมอบราชสมบัติแก่เจ้านายพระองค์ใด ด้วยอาการพระโรคติดตรัด
สั่งไม่ได้ เสนาบดีจึงพร้อมกันถวายราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระนั่ง
เกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเสด็จ
สวรรคต มีบรรดาศักดิ์ราชสมบัติแก่เสนาบดีตามแต่จะปรึกษากันให้
เจ้านายพระองค์ใดเป็นพระเจ้าแผ่นดิน พระบรมวงศานุวงศ์และเสนาบดี
ปรึกษากันถวายราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

(๑) เสนาบดีที่มีตัวอยู่แต่มิได้ปรากฏว่าได้อยู่ในที่ประชุม ๓ คน คือ เจ้า
พระยาอมราช (แก้ว สิงหนัน) เห็นจะป่วย เจ้าพระยาธรรมมา (บุญศรี ต้นสกุล
บูรณศิริ) เจ้าพระยาพลเทพ (หลง) ขราทุพลภาพทั้ง ๒ คน.

ในครั้งเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวร
 อยู่ได้มีรับสั่งให้หากรมหลวงวงศาธิราชสนิท เจ้าพระยาศรีวิชัยวงศ์
 และเจ้าพระยาภูธรราชย์เข้าไปเฝ้า พระราชทานพระบรมราชานุญาตไว้
 ว่าผู้ที่จะดำรงรักษาแผ่นดินต่อไปนั้น ให้พระราชวงศ์วงศาและข้าราชการ
 การปรึกษาหารือ สุดแต่จะเห็นพร้อมกันว่าพระราชวงศ์พระองค์ใด จะ
 เป็นพระเจ้าแผ่นดิน หรือพระเจ้าอุกยาเธอ พระเจ้าหลานเธอซึ่งทรง
 พระสติปัญญารอบรู้สรรพสิ่งทั้งปวงสมควรจะปกครอง สมณะพราหมณา-
 จารย์อาณาประชาราษฎร์ได้ ก็ให้ยกพระราชวงศ์พระองค์นั้นขึ้นเป็น
 พระเจ้าแผ่นดิน พระองค์ใดทรงรงเกียร บदनทานทั้งหลายทั้งปวง
 บรรดาอยู่ในที่ประชุม จะเห็นว่าเจ้านายพระองค์ใดสมควรจะเป็นที่
 พึงแก่พระบรมวงศ์านุวงศ์ข้าราชการและอาณาประชาราษฎร์ ด้วยเหตุ
 นี้ได้ให้วาทชนในท่ามกต่างประชุม ชย้าได้มีความหวาดหวั่นเกรงขาม
 ขณะนั้นพระเจ้าแผ่นดินอุกยาเธอ กรมหลวงเทเวศร์วิชัยทร ซึ่งมี
 พระชนมายุยิ่งกว่าพระราชวงศ์วงศาทั้งปวง จึงได้ตั้งอุกยาเธอซึ่ง
 หนีพระพักตร์ไปทางข้างตะวันออกประดาน พระหัตถ์ตรัส ชนในท่ามกต่าง
 ประชุมว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมพระเดชพระคุณ
 ไต่ทรงทำนุบำรุงเพียง พระบรมวงศ์านุวงศ์ และมุขมนตรีผู้ใหญ่ ผู้น้อย ทั้ง
 ปวงมาเป็นอันมาก พระคุณเหนืออื่น ไม่มีสิ่งใดจะทดแทนให้ถึงพระคุณ
 ได้ ขอให้ยกสมเด็จพระเจ้าอุกยาเธอเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ กรมขุนพิริย
 ประชานุก ซึ่งขึ้นเป็นพระราชโอรส พระองค์ใหญ่ขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน
 เหมือนหนึ่งได้ทดแทนพระคุณพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เมื่อกรมหลวงเทเวศร์ ๑ ตรัสตั้งนடை เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์
จึงถามที่ประชุมเรียงพระองค์เจ้านายและเรียงศอวราชกรณผู้ใหญ่ แต่
ล้วนพระถามเฉพาะกรมหมื่นบวรรังษี ๑ พระองค์เดียว ถามตั้งแต่กรม
หลวงวงศ์ ๑ เป็นต้นมา ทุกพระองค์ทุกท่านประด้านพระหัตถ์และ
ประด้านมอขกชนรบว่า "ด่มควร" เมื่อเห็นชอบพร้อมกันแล้ว เจ้า
พระยาศรีสุริยวงศ์จึงอาราธนาพระตั้งมอขกชนรบโตและถวายอดิเรก. (๑)

เมื่อประชุมเห็นพร้อมกันว่า ควร ถวายราชด่มบัต แก่ด่มเด็จ
พระเจ้าดุกยาเชอ เจ้าฟ้า ๑ กรมขุนพิณิตประชานาถ แดงเจ้าพระ
ยาศรีสุริยวงศ์จึงกล่าวถามค่อไปในที่ประชุมว่า เมื่อพระบาทด่มเด็จ ๑
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวรอยู่นั้น ท่านใดกราบบังคมทูล ๑
ให้ทรงทราบว่ปรัักษากันจะถวายราชด่มบัต แก่ด่มเด็จ พระเจ้าดุก ยาเชอ
เจ้าฟ้า ๑ กรมขุนพิณิตประชานาถ พระบาทด่มเด็จ ๑ พระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวรบตั้งว่ทรงพระวิตกอยู่ ด้วยด่มเด็จ พระเจ้าดุกยาเชอ ๑
พระชันษายังทรงพระเยาว จะไม่ทรงดำมารถว่ราชการ แผ่นดินให้
รมเยี่ยมเป็นดุษแก่พระราชวงศานวงศ์ข้าทูลตอองชุดพระบาท ด่มณ—
พราหมณาจารย์อาณาประชาราษฎร์ได้ตั้งด่มควร พระกระแด่ที่ทรง
พระปริวิตกเช่นนั้น จะคึดอ่านกันอย่างไร.

(๑) ธรรมเนียมถวายอดิเรกนั้น พระบาทสมเด็จ ๑ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ได้ทรงบัญญัติไว้ว่ควรจะถวายค่อเมื่อสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินได้ราชาภิเษกแล้ว ยังเป็น
ประเพณีมาจนทุกวันนี้ การที่ถวายอดิเรกในที่ประชุมครั้งนั้น เห็นจะเป็นด้วยเจ้าพระยา
ศรีสุริยวงศ์ ไม่ทราบพระราชนิมม และกรมหมื่นบวรรังษี ๑ ก็ไม่กล้าทรงหัดทาน.

กรมหลวงเทเวศร์ ๑ ตรัสว่า ขอให้เจ้าพระยาศรีธัญญวงศ์ว่า
ราชการแผ่นดินไปกว่าสมเด็จพระเจ้าดุกยาเธอ ๑ จะทรงผนวชพระ (๑)
เจ้าพระยาศรีธัญญวงศ์ถามความชอบแก่ที่ประชุม ก็ให้อนุมัติเห็นสมควร
พร้อมกัน เจ้าพระยาศรีธัญญวงศ์จึงว่าด้วยตัวท่านเองนั้น จะรับสนอง
พระเดชพระคุณ โดยเต็มสติปัญญา แต่ในเรื่องการพระราชพิธีต่าง ๆ
ท่านไม่สู้เข้าใจขอให้เจ้าฟ้า ๑ กรมขุนม็าราบปรบักษ์ช่วยในล่องการพระ
ราชนิเวศด้วยอีกพระองค์หนึ่ง ที่ประชุมก็อนุมัติเห็นชอบด้วย.

เมื่อเสร็จการปรึกษาคอนถวายราชสมบัติแก่สมเด็จพระเจ้าดุกยา
เธอ เจ้าฟ้า ๑ กรมขุนพินิศประชานาถแล้ว เจ้าพระยาศรีธัญญวงศ์จึง
กล่าวชนอกว่า แผ่นดินที่ดวงแก้วแต่ก่อน ๆ มา มีพระมหากษัตริย์
แต่อกคองมีมหาอุปราชฝ่ายหน้าเป็นเยี่ยงอย่างมาทุก ๆ แผ่นดิน ครอง
ที่ประชุมจะเห็นควรมีพระมหาอุปราชฝ่ายหน้าด้วยหรือไม่.

กรมหลวงเทเวศร์ อธิษฐานตรัสดูถูกพระขงษ์ ประดานพระหัตถ์
ตรัสชนอกว่า พระบาทสมเด็จพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาท
สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีพระเดชพระคุณมาแก่พระบรม
วงศ์านุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาทเป็นอันมาก ควรจะคิดถึงพระ
เดชพระคุณของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ยกกรมหมื่น
บวรวิชัยชาญพระโอรสพระองค์ใหญ่ ขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวรสถาน

(๑) คือเมื่อพระชันษาครบ ๒๐ ในปีระกา พ.ศ. ๒๔๑๖ เป็นเวลาที่จะต้อง
มีผู้สำเร็จราชการแผ่นดินอยู่ ๕ ปี.

มงคล ดันองพระเดชพระคุณ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
กรมหมื่นบวรวิชัยชาญก็ทรงชำนาญการต่าง ๆ ซึ่งได้ทรงศึกษา
มาตามแบบอย่างพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว จะได้ทรง
ปกครองพสกนิกรไทยฝ่ายพระราชวังบวร และคงจะเป็นความ ยินดี ของพวก
วังหน้าด้วย.

เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ถามที่ประชุมเรียงไปดังแต่ก่อน โดยมาก
รับว่า "สมควร" หรือให้อนุมัติโดยอาการไม่คัดค้าน แต่กรมขุน
วรจักร ๑ ตรัสขึ้นว่า "ผู้จะเป็นตำแหน่งพระราชโองการมอญแล้ว
ตำแหน่งพระมหาอุปราชควรแต่พระราชโองการจะทรงตั้ง เห็นมี
ใช้กิจของที่ประชุมที่จะเลือกพระมหาอุปราช" เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์
ชักใช้กรมขุนวรจักร ๑ ว่าเหตุใดจึงขัดขวาง กรมขุนวรจักร ๑ ทรง
ชี้แจงต่อไปว่า เห็นราชประเพณีเคยมีมาแต่ก่อนอย่างนั้น ครั้นรัชกาล
ที่ ๑ เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชปราบดาภิเษก
ก็ทรงตั้งสมเด็จพระอนุชาธิราชเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล รัช
กาลที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ก็ทรงตั้งสมเด็จพระ
อนุชาธิราชเป็นกรมพระราชวังบวร ถึงรัชกาลที่ ๓ พระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงตั้งกรมหมื่นศักดิ์พิศได้เพียงเป็น
กรมพระราชวังบวร มาในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ก็ทรงตั้งสมเด็จพระอนุชาธิราชเป็นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
เห็นเคยทรงตั้งมาที่รัชกาลจึงเห็นว่า มีใช้หน้าที่
ของที่ประชุมจะเลือกพระมหาอุปราช เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ขัดเคือง

ว่ากล่าวกรมขุนวรจักร ฯ ต่าง ๆ ดังที่สุดทูลถามว่า “ที่ไม่ยอมนั้น
 อยากจะเป็นเองหรือ” กรมขุนวรจักร ฯ จึงตอบว่า “ถ้าจะให้ยอมก็
 ต้องยอม” การก็เป็นตกลง เป็นอันที่ประชุมเห็นสมควรที่กรมหมื่น
 บวรวิชัยชาญ จะเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล เจ้าพระยาศรี
 สूरียวงศ์จึงอาราธนาให้พระดั่งมีดวงดชยันโตแตะอดิเรกอีกครั้งหนึ่ง. (๑)

เจ้าพระยาศรีสूरียวงศ์กล่าวในที่ประชุมต่อไปว่า สมเด็จพระเจ้าฟ้า
 มหามาดา กรมขุนบารามปรบักษ์ ทรงพระสติปัญญารอบรู
 ราชการแผ่นดิน ด้วยได้เคยทำราชการในตำแหน่งกรมวงมาช้านานถึง ๒
 แผ่นดิน ขอให้สมเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนบารามปรบักษ์ ดำเนินราชการ
 พระคตัมมหาสมบัติและพระคตัมต่าง ๆ และดำเนินราชการในสถาน

(๑) เรื่องตอนประชุมถวายราชสมบัติที่กล่าวมานี้ ได้ทูลถามกรมหมื่นราช
 ศักดิ์สโมสรท่านตรัสเล่าให้ฟัง ด้วยเวลานั้นท่านทรงผนวชเป็นสามเณรได้ประทับอยู่
 ในที่ประชุม ทรงจำความที่กล่าวกันในที่ประชุมถ้วนถี่ละเอียดกว่าจดหมายเหตุที่เจ้าพระ
 ยาทิพากรวงศ์และเจ้าพระยามหินทรได้จัดไว้ เนื้อความก็ไม่เลือนคลาดกัน ความใน
 จดหมายเหตุของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ และเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงกล่าวถึงการเลือก
 กรมพระราชวังบวร ฯ แต่ตอนปลาย ว่าที่ประชุมยอมพร้อมกัน เห็นจะเป็นเพราะแต่ง
 หนังสือขึ้นในเวลาผู้ซึ่งเกี่ยวข้องยังอยู่จึงไม่กล้ากล่าวถึงการที่มีผู้คัดค้าน แต่ท่านผู้หลักผู้
 โหญ่ทั้งเจ้านายและขุนนางผู้อยู่ในที่ประชุมนั้น ท่านเล่าเป็นอย่างที่กล่าวมานี้ ทราบด้วย
 กันโดยมาก ต่อมาได้ฟังเจ้าพระยาภาณุวงศ์ ฯ เล่าเมื่อก่อนจะอัญกรรมไม่ช้านักอีก
 ครั้งหนึ่ง ว่าการเลือกกรมพระราชวังบวร ฯ ครั้งนั้น ถ้อยคำที่กรมหลวงเทเวศร์ ฯ
 ตรัส เจ้าพระยาศรีสूरียวงศ์จดถวาย ให้เจ้าพระยารัตนาธิเบศร์ (พุ่ม) แต่ยังเป็นขุนสมุท
 โภจณิ่งเขียนที่พระทวารเมื่อก่อนเวลาประชุม และในเมื่อปรึกษากันนั้น ในข้อจะถวาย
 ราชสมบัติแต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ยินยอมพร้อมกันด้วย
 ความยินดีจริง แต่เมื่อเลือกพระมหาอุปราช ท่านสังเกตดูผู้ที่อยู่ในที่ประชุมไม่เห็น
 ชอบโดยมาก ที่ยอมเป็นด้วยกลัวเจ้าพระยาศรีสूरียวงศ์เท่านั้น.

ราชกิจเป็นผู้อุปถัมภ์ในส่วนพระองค์พระเจ้าแผ่นดินด้วย ที่ประชุมก็เห็นชอบพร้อมกัน เป็นเสร็จการประชุมเวดาราถ ๗ ทูมเคษ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงให้ข้าตักษณจตคำปรึกษา แล่นำชนทูตเกล้า ๆ ถวายแด่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เจ้าฟ้า ๆ กรมขุนพิริตปะชานาถ ดงน (๑)

“ศรีศุภยามศักดิ์ พระพุทธศักราชชดศกาด สมัยดัดตั้งตั้งจักรจตุสดตารฤก เอกาทศตั้งจักรบัตยบันกาด มังกรตั้งจักรขัตยขมาดศุกรบักษ บรณตยตฤถุครวาร บริเนทกาดอกฤษฐ เวดธา ๕ ทูมทตยบาท

กรมหมื่นบวรรังษัตรียพันธุ พระราชาคณะ พระวงค่านวงศ์ข้าทูตตะของชุดพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อยปรึกษาพร้อมกัน กรมหมื่นบวรรังษัตรียพันธุ พระสาธน์โสภณ พระอมรโมดิต พระราชาคณะคามวาสีและอริยวาสีกับพระครูถนนานุกรมเบรียญทงปวงข้างฝ่ายพุทธจักร และฝ่ายข้างพระราชอาณาจักร กรมหลวงเทเวศร์วัชรินทร์ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท กรมหมื่นถาวรวรยศ กรมหมื่นวงศ์กดาพิศาต กรมหมื่นภูบาลบริวิภษ กรมขุนวรจักรธรานุภาพ เจ้าฟ้า ๆ กรมขุนบาราบปรบักษ กรมหมื่นภูมินทรภักดี กรมหมื่นอดุตยตักษณสมบัตี กรมหมื่นภูบาลราชหฤทย กรมหมื่นภูณนุญเบนทรราชิบาล กรมหมื่นอักษรดาร์โสภณ กรมหมื่นเจริญผลพุนต์สวัสดิ กรมหมื่นอนันตการฤทช กรมหมื่นดิทธิสุชุมการ พระวงค่านวงศ์ผู้น้อยที่ยังไม่ได้รับกรม กับข้าทูต

(๑) คำปรึกษานี้ได้มาแต่กรมราชเลขาธิการ และการที่เขียนคำปรึกษาชนทูตเกล้า ๆ ถวายเช่นนี้ ทำตามเบียงอย่างครั้งรัชกาลที่ ๓ และรัชกาลที่ ๔.

ะออง ๆ ท่านเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ที่สมุหพระกลาโหม ท่านเจ้า
 พระยาภูธราภัย ที่สมุหนายก พระยามหาอำมาตย์ พระยาราชภักดี
 พระยาศรีพิพัฒน์ พระยาเพชรพิชัย พระยาดำรงเดโช พระยาดำรง
 ฤทธิไกร พระยาราชวรานุกูล (พระยาเทพประชน) พระยาอภัยภูธร
 พระยานุชิตชาญชัย พระยาดุรงค์วิวัฒน์ พระยาบวรรัตนราชพัต
 พระยาศรีเสาวราช ท่านเจ้าพระยามุขมนตรี พระยามณฑิยบรรดา
 พระยาเดชาภุเบศร์ พระยาศรีไศศวรรย์ พระยาดำรงราชเสนีย์ และ
 ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายทหารและพลเรือน ทั้งพระพุทธรูปและพระ
 ราชอาณาจักร ประชุมในพระที่นั่งอนันตสมาคมปรึกษาพร้อมกันว่า
 พระบาทสมเด็จพระบรมนาถบรมพิตร พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จ
 สวรรคตแล้ว และสมเด็จพระเจ้าดุขยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณ กุม
 ขุนพิณตประชาภักดิ์ ทรงกอบด้วยพระวิญญูพิริชาญาณสุภาพ และ
 ทรงพระสติปัญญาพระเมตตาตามหาบรมอันประเสริฐ สามารถเป็นบรม
 คำสอนปล้ำภักพระพุทธรูปคำสอน ส้มควรวัดจะดำรงราชสมบัติปกป้องพระ
 มหานครขอบขันธ์เดมา สมน พรหมณา ประชา ราชูรให้ อยู่เย็นเป็น
 สุขได้ด้วยพระบุญฤทธิมหาบารมีอันดำดมา หากผู้จะเดมอมได้ จึง
 กราบทูลอัญเชิญสมเด็จพระเจ้าดุขยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณ กุม
 ขุนพิณตประชาภักดิ์ ขึ้นผ่านพิภพให้ศวรรยาธิบัติ ถวายราชประเพณี
 ศรีสุริยสันตติวงศ์ ดำรงพิภพมณฑล สกตกรุงเทพมหานคร อมรรัตน
 โกลินทร์ มหินทราโยชยา มหาติดกภพรัตนราช มหานครบวรราช
 ธานีบรมย์ อุดมราชนิเวศมหาสถาน อันอำพดด้วยสำนคประเทศนา

มหาไพบูลย์พิศาลราชเจ้า ต่มาอาณาเขตมณฑล ทังปวงโดย บุร พพระเพณั
พระมหากษัตริราชเจ้าด้บ ๗ มา”

ในกต่างคนอนน เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ด้งให้ตงกองตอมวงทอง
ใหม่เหนือพระราชวังบวร ๑ อันเป็นที่ประทับกรมหมื่นบวรวิชัยชาญอีก
แห่งหนึ่ง^(๑) และด้งให้เชิญเด็จพระองค์เจ้าเนรคคณางคยุด กับ
พระองค์เจ้าเนรทวถยดาภดาณวช เพื่อจะได้ประคองพระโกษฐ
พระบรมศพในกระบวนแห่เมื่อวันรุ่งขึ้น^(๒)

ณ วันศุกร์ เดือน ๑๑ แรมค่ำ ๓ เจ้าพนักงานจัดเตรียมการด้รง
ดการพระบรมศพ และเตรียมกระบวนแห่และที่ประดิษฐานพระบรมศพ
พร้อมเสร็จ พระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยประชุมพร้อมกัน
ณ พระที่นั่งอนันตสมาคมแต่เวดาศาเช้า เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ด้งให้
พระยาดุรงค์วรวัฒน์ ไปเชิญสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเจ้าฟ้าฯ กรมขุนพิณิต

(๑) วังใหม่ที่กล่าวนี้อยู่ริมคลองโรงไหมฝั่งเหนือตรงที่สร้างโรงพยาบาลทหารบกบัดนี้

(๒) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงจำนงจะให้พระเจ้าลูกยาเธอ
เจ้าฟ้าจาดุรนต์รัสมิ กับเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ประคองโกษฐพระบรมศพ ได้ดำรัส
สั่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เจ้าฟ้าฯ กรมขุนพิณิตประธานาถแต่วันแรกทรงพระประชวร
ผู้ค้นหาได้ทราบพระราชประสงค์ไม่ แต่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ มาประชวรเสียด้วย
ตลอดมา การเรื่องนี้จึงมิได้เป็นไปตามพระราชประสงค์ ในเวลานั้นพระเจ้าลูกยาเธอที่
โสกันต์แล้วทรงผนวชเป็นสามเณรอยู่ทั้ง ๑ พระองค์ ที่เลือก๒พระองค์นั้น เพราะพระองค์
เจ้าคัคณางคยุด คือกรมหลวงพิชิตปรีชากร เป็นหลานเลี้ยงของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์
ที่สมุหพระกลาโหม พระองค์เจ้าทิวถวัลยลาภ คือกรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์ เป็น
หลานตัวเจ้าพระยาอนุธรรมาภัยที่สมุหนายก

ประธานาทพระตำหนักดวนฤหธาบ^(๑) ในเวลานั้นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 กาดังยังอ่อนเพลียมากด้วยทรงพระประชวรมากกว่าเดือน และซาประดบ
 ทรงไศกศัลย์แรงกล้าไม่ดามารถจะทรงพระราชดำเนียรได้ ต้องเชิญเสด็จ
 ทรงพระเกอหมายขนไปจนในพระที่นั่งภานุมาศจำรูญที่ตรงพระบรมศพ พอ
 ทอดพระเนตรเห็นพระบรมศพสมเด็จพระบรมชนกนาถ ได้แต่ยกพระหัตถ์
 ขนถวายนงคมเท่านั้นแล้วก็ทรงสดบหนึ่งแนไป เจ้านายผู้ใหญ่ซึ่งเสด็จอยู่ที่
 นั้นกบหมอกก็ตามเสด็จกำกับเข้าไป ช่วยกันแก้ไขพอพนักคนได้งมประฤค
 แต่พระกาดังยังอ่อนนงไม่ดามารถจะเคดอนพระองค์จากเกอได้ จึงม
 รับผิดชอบให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมขุนบำราบปรบักษ์
 ถวายนาดรงทรงเครื่องพระบรมศพแทนพระองค์ เจ้านายผู้ใหญ่เห็นว่า
 ให้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประทับอยู่ที่นั่นต่อไป เกรงพระอาการประชวร
 จะกดบกำเรบขน จึงตั้งให้เชิญเสด็จมายังพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ซึ่ง
 ได้จัดห้องในพระฉากข้างด้านตะวันออกไว้เป็นที่ประทับ ระหว่างเวดากว่า
 จะได้ทำการพระราชพิธีบรมราชาภิเศกเฉลิมพระราชมณเฑียร^(๒) ทาง
 โนนเจ้าฟ้าฯ กรมขุนบำราบปรบักษ์รงนำทรงเครื่องพระบรมศพ แล้ว

(๑) การที่ให้พระยาสุรวงศ์วิวัฒน์ไปเชิญเสด็จนั้น ทำตามแบบอย่างครั้งเมื่อพระ
 บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จผ่านภิกพ สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูร
 วงศ์เวลานั้นเป็นเจ้าพระยาพระคลัง หัวหน้าข้าราชการทั้งปวง ให้เจ้าพระยาทิพากรวงศ์
 ซึ่งเป็นบุตร เวลานั้นเป็นจมนราชามาตย์ ไปเชิญเสด็จที่วัดบวรนิเวศ

(๒) สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาล ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ เวลาก่อนทำพระราช
 พิธีบรมราชาภิเศก ก็ประทับที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยเหมือนกัน แต่เมื่อในรัชกาล
 ที่ ๔ เวลาระหว่างเฉลิมพระราชมณเฑียรถึงเดือนครั้ง จึงปลุกปลับพลาถวายเป็นที่ประ
 ทับที่โรงมสงใน เพื่อให้ทรงสำราญกว่าประทับพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย.

เชิญตั้งพระดองเงินแก่พระบรมศพเป็นกระบวรมา ออกประดิษฐานมราช
กิจ เชิญพระโกษฐขึ้นตั้งบนพระยานมาศสามลำคาน ประกอบพระ
โกษฐทองใหญ่ มีพระมหาเศวตฉัตรกั้น แห่กระบวรใหญ่ไปยังพระ
ที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เชิญพระโกษฐพระบรมศพขึ้นประดิษฐานเหนือ
แว่นฟ้าทองคำ ในมหาปราสาทด้านตะวันตกตั้งเครื่องสูง เครื่องราชูป
โภค ตั้งเคียงพระสงฆ์สงฆ์คอกัศกรม ๒ เคียง และมีนางร้องไห้เครื่อง
ประโคมตามอย่างพระบรมศพแต่ก่อน สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็เสด็จไป
ถวายบังคมพระบรมศพ และบำเพ็ญพระราชกุศลสนองพระเดชพระคุณ
ด้วยประการต่าง ๆ ทุกวันมา

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จสมภพในรัชกาลที่ ๓
เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีชวด ตรงกับ วันที่ ๑๘
ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๕๗

เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ เมื่อวันพุธ เดือน ๕ ขึ้น ๓
ปฏิทิน พ.ศ. ๒๓๗๕

เสด็จสวรรคตเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีมะโรง
พ.ศ. ๒๔๑๓ พระชนมายุ ๖๕ ปี

มิตรแท้

คบใครคิดกอบเกอ
ร่วมทุกข์สุขสำราญ
แนะนำและทัดทาน
รักใครเป็นนิจเฝ้า

อุปการ เขาเอย
ร่วมเศร้า
เตือนสติ
ไฟให้สหายเจริญ

โคลงนี้ ได้แก่งद्याณมิตร มิตรดี มิตรแท้ ๕ จำพวก คือ
๑ มิตรมีอุปการะ ได้แก่มิตรที่ช่วยป้องกันอันตรายอันจะมีแก่
เพื่อนตลอดถึงทรัพย์สินสมบัติ บุตรภรรยาของเพื่อนในเวลาที่เพื่อนเดือด
ร้อน และเวลาที่เพื่อนไม่อยู่ มีทไปกช่วยระวงรักษาทรัพย์สินสมบัติให้
และเป็นทพง ในเวลาเพื่อนมกย เมื่อเพื่อนขัดสนด้วยเงินทองก็อุดหนุน
จนเจือ หรือเมื่อเวลาเพื่อนออกปากขอยืมก็ให้ด้วยความเต็มใจ หรือ
ให้เกินกว่าจำนวนที่เพื่อนขอยืม

๒ มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ ได้แก่มิตรที่ไม่มีคบงความคบงของ
คนแก่เพื่อน มีความไว้วางใจแสดงให้เห็นว่าตนกับเพื่อนเท่ากบคน ๆ
เดียวกัน มีสุขทุกข์เนองกัน บิดบงความคบงของเพื่อน ไม่พุดไม่เล่า
กบใคร ๆ ด้วยเกรงว่าเพื่อนจะเสียประโยชน์ หรือได้รับโทษและทุกข์

เพราะการเปิดเผยความลับนั้น เมื่อยามเพื่อนถึงความวิบัติหรือได้ทุกข์
ยาก ก็ไม่ทอดทิ้ง พยายามช่วยเหลือจนเต็มความสามารถ เมื่อถึง
คราวจำเป็นแม้ชีวิตก็อาจสละแทนได้โดยตั้งใจร่วมสุขร่วมทุกข์จริง ๆ

๓ มิตรแนะนำประโยชน์ ได้แก่มิตรที่คอยชักชวนห้าม
ปรามไม่ให้ทำความชั่วต่าง ๆ แนะนำให้ทำแต่ความดีและสิ่งที่เป็นประ
โยชน์ แนะนำในสิ่งที่ไม่รู้ไม่เข้าใจ ให้รู้ให้เข้าใจ ให้ได้ยินได้ฟังสิ่งที่ไม่เคย
ได้ยินได้ฟัง ดึงสอนให้รู้ว่าสิ่งนั้นเป็นทางอบาย เป็นทางแห่งความฉิบ
หาย เป็นทางแห่งทุกข์ไม่ควรประพฤติ สิ่งนั้นเป็นทางแห่งความ
เจริญ เป็นทางแห่งสุขควรประพฤติ

๔ มิตรมีความรักใคร่ ได้แก่มิตรที่มีความทุกข์ร้อนด้วยใน
เวลาเพื่อนได้รับความทุกข์ เมื่อเวลาเพื่อนได้รับความสุขก็ออกดีใจ
ประหนึ่งว่าความสุขนั้นได้มีแก่ตน เมื่อมีใครคิดเคียดแค้นผู้อื่นเพื่อนก็เจ็บ
ร้อนแทน ได้เถียงทักท้วงประหนึ่งตนได้รับความเคียดแค้นผู้อื่นเอง
ฉะนั้น เมื่อมีใครยกยอสรรเสริญ เพื่อนก็พลอยเออออกยอมรับรองว่าถูกต้อง
จริง และตั้งเสริมความดีความชอบของเพื่อน

มิตร ๔ จำพวกดังบรรยายมานี้ เป็นกตยาณมิตร มิตรแท้
เป็นมิตรที่ควรคบหาสมาคม

ความประพฤติก่อเป็นดังสำคัญสำหรับคนเรา คนที่ปราศจาก
ความประพฤติดีเสียแล้ว ถึงจะมีสติปัญญาความรู้มากมายสักปานใด
ก็ยากนักที่จะหวังความเจริญได้ เพียงแต่จะรักษาตัวให้รอดก็แสนยาก
แม้จะเป็นผู้ที่มีตระกูลบริบูรณ์ด้วยยศบรรดาศักดิ์ทรัพย์สมบัติ ก็ยาก

ที่จะรักษาให้ดำรงอยู่ มีแต่จะเสื่อมทรามลงไปเป็นลำดับ คนที่คิดป
 วิทยาความรู้แต่มีความประพฤติกว้างกับอยู่ด้วย หากจะเป็นผู้ไร้ยศบรรดา
 ศักดิ์ทรพยด่มบตกอาจมยศบรรดาศักดิ์ทรพยด่มบตได้ แลแต่กิจที่ตน
 ประกอบอันเป็นเหตุให้โดยศบรรดาศักดิ์ทรพยด่มบตนั้น ๆ ภายเป็นนุทม
 ตระกูลและบริบูรณ์ด้วยยศบรรดาศักดิ์ทรพยด่มบตอยู่แล้ว ก็แต่จะ
 เจริญยิ่งขึ้นไปเป็นลำดับ ฉะนั้นความประพฤติจึงเป็นดังสำคัญจำเป็นที่คน
 ทุกชนทุกชาติทุกภาษาจะต้องสนใจเอาเรียนศึกษาแบบแผนแนวแห่งความ
 ประพฤติให้รู้ให้เข้าใจเพื่อเป็นเครื่องขมรรคา ให้ประกอบคิดปวิทยาและ
 ประพฤติในทางที่ถูกที่ชอบ และประครองกิจที่ตนประกอบไม่ให้เขวไปใน
 ทางที่ผิดอันจะพาให้เสื่อม ผู้ที่ไม่สนใจเอาเรียนศึกษาแบบแผนแนวแห่ง
 ความประพฤติให้รู้ว่าจะอย่างไรผิดอย่างไรถูก ก็ยากนักที่จะประพฤตินให้ดี
 ได้ และยากนักที่จะประกอบกิจให้ถูกต้องเสมอไปได้ เปรียบดังช่างไม้
 และผู้เขียนหนังสือที่ปราศจากเดินบรรทัดฉนั้น แม้จะประกอบกิจการถูก
 ต้องแต่ถ้าความประพฤติเสียหาย ก็อาจเสียหายไปถึงกิจการที่ตนประกอบ
 นั้นได้ การที่คนเราจะรู้แบบแผนแนวแห่งความประพฤติ หรือจะประพฤติ
 ตนให้ดีได้ก็อาศัยการคบมิตรนั่นเอง

มิตรที่ดีเรียกกตยาณมิตร ดังกล่าวมาข้างต้นนั้นย่อมจะแนะนำ
 ดังสอน ให้เกิดปัญญาความรู้ความฉลาด ให้รู้จักตั้งที่ควรประพฤติ
 และไม่ควรประพฤติ ให้รอบรู้ในคิดปวิทยาต่าง ๆ อันเป็นเหตุให้ตน
 ประพฤติดีและถูกต้อง อันจะนำผลคือความสุขความเจริญมาให้ ณ
 ภพหน้า มิตรชั่วที่เรียกว่าปาปมิตรนั้น ใครคบเข้านอกจากไม่

ได้บัญญัติความรู้อุบายความฉลาด รู้จักสิ่งที่ดีควรประพฤติและไม่ควรประพฤติ
 มีหน้าซำมตรทช่วยยงจะชักนำให้ตนเป็นคนชั่วและประพฤติชั่วไปด้วย อัน
 เป็นเหตุให้ได้รับความทุกข์โทษภัยต่าง ๆ และเดือดร้อนจากประโยชน์ภพ
 ฆพหน้า คนเราเมื่อคบคนชนิดใดเป็นมิตร ย่อมเป็นคนชนิดนั้นบ้าง
 คบคนชั่วย่อมเป็นคนชั้วบ้าง คบคนดีก็ย่อมเป็นคนดีบ้าง ดังภาษิตว่า
 คบพาด ๆ พาไปหาผิด คบบัณฑิต ๆ พาไปหาผล ผู้ที่คบคนชั่ว
 แม้จะยังไม่ทันเป็นคนชั้วไปตามเขา ก็ยังได้รับความติเตียนว่าเป็นพวก
 คนชั้ว เป็นที่รังเกียจไม่เป็นที่คบหาสมาคมของวิญญูชนและคนที่ดีทั้ง
 หาดาย ผู้ที่คบคนดีแม้จะไม่เป็นคนดีไปได้เหมือน ก็ยังได้รับความ
 ธรรมเลื่อมใสว่าเป็นพวกของคนดี เป็นที่นยมนับถือและเป็นที่คบค้าสมาคม
 ของวิญญูชน และคนที่ดีทั้งหาดาย ผู้ที่คบคนดีเป็นมิตรย่อมมีความ
 เจริญฝ่ายเดียว ความตามกความเดือดร้อนไม่มี ผู้ที่คบคนชั้วเป็นมิตร มี
 แต่ความตามกความเดือดร้อนฝ่ายเดียว หากความเจริญมิได้ โบราณท่าน
 จึงกล่าววว่า คบคนคิมราคักแกตัว คบคนชั้วพาให้ปราชัย
 ดังนั้น กตยาณมิตร จึงเป็นมิตรที่ควรคบหาสมาคม แต่ผู้ที่จะ
 คบกตยาณมิตรได้นั้น คนก็ต้องประพฤติตนและอริยาคัยใจคอให้เป็น
 มิตรที่ดีด้วย ไม่เช่นนั้นนักคบกตยาณมิตรไม่ได้ หรือคบได้ก็จะไม่ยึด
 เพราะผู้ที่คบกตยาณมิตรเขาก็เลือกคนคบเหมือนกัน เมื่อเขาเห็นว่าผู้
 ใดมีความประพฤติไม่สมควรและเขาวิตเขาเปรียบ หรือเห็นแต่ประโยชน์
 ตนฝ่ายเดียว เขาก็จะไม่คบด้วยเลย หรือเมื่อคบแล้วเขาก็จะเกิดความรัง
 เกียจเด็กคบกัน เพราะคนเราที่จะคบกันได้ย่อมต้องมีความประพฤติดีมอบ

กันหรือคล้ายกัน ถ้ามีความประพฤติไม่เสมอกันหรือไม่คล้ายกันแล้ว มัก
คบกันไม่ได้ ดังภาษิตที่ว่า คนพาดชอบคบคนพาด ดูปบุรุษชอบคบ
ดูปบุรุษด้วยกัน

ผู้ที่ได้กตยาณมิตร เป็นมิตรเป็นดีหายแล้ว ควรประพฤติตน
ให้มี อริยาศัยอารีธารอบอุตหนุนเจือจาน กล่าววาจาไพเราะ อ่อนหวาน
ดมามตามคคไไว้ ประพฤติแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ ประพฤติตนให้เต็ม
ตนเต็มอปลาย เมื่อได้ยศบรรดาศักดิ์ทรรพยดมบตภยยาเยอหียงจองหอง
ดูถูกดูหมิ่นเพื่อน จึงจะรักใคร่คบได้กนยงยน เมื่อคบหาดีมาคมกับกตยา
ณมิตรยงยนแล้วจกไม่มีความเด้อม จกมแต่ความเจริญฝ่ายเดียว ดัง
พุทธภาษิตว่า

อเสวนา จ พาลานํ ปณฺฑิตานญจ เสวนา
ปุชา จ ปุชนยานํ เอตมมุงฺคตมุตฺตมํ

ความไม่คบคนพาดเป็นมิตรเป็นดีหายหนึ่ง ความคบบัญญัติเป็น
มิตรเป็นดีหายหนึ่ง การบูชาบุคคลหรือวัตถุควรบูชาหนึ่ง ตามอย่างน เป็น
มุงคตเหตุให้บรรตุดคคือความดุษ ความเจริญทางภพนภพหนานะนเด ๑

มิตรเทียม

คบใครคิดแต่ได้	ฝ่ายตน
พูดพล่อยเพื่อนยากจน	ไปเอื้อ
หน้าพลับปลั้หลังผล	ตะโกฟาด
มีแต่จะเชิญเชอ	ชักให้ฉิบหาย

โคลงนี้ได้แก่มิตรปฏิรูป ๕ จำพวก

๑. คนปอกกลอก คือคนที่คิดเอาแต่ได้ฝ่ายเดียว ยอมเสียให้น้อยแต่คิดเอาให้ได้มาก หากจะช่วยเพื่อนก็ช่วยเพื่อประโยชน์ตน และเพราะจำเป็นต้องช่วย คบกับใครเป็นต้องคิดเอาเปรียบเสมอ

๒. คนคิดแต่พูด คือคนที่พูดแต่สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ รับช่วยเพื่อนแต่ปาก โดยไม่คิดที่จะช่วยจริงจัง มักเก็บเอาของดวงแก้วบ้าง ยังไม่ถึงบางมาปราศรัย ในคราวเพื่อนได้รับความทุกข์ยาก จะขอพึ่งบ้างก็พูดถากถอบบิดเบือนเสียต่าง ๆ นานา

๓. คนหัวประจบ คือคนที่คอยตามเพื่อน โดยหวังประโยชน์ส่วนตัว เพื่อนจะทำชั่วก็เอื้ออวยด้วย แทนที่จะตักเตือนกลับซ้ำตั้งเสริมคุยเชยแต่สรรวามดีของเพื่อนชนชมเชยค่อนหน้า ด้วยถ้อยคำอันไม่จริงใจ ขอให้เพื่อนหญิงเสียคน ครั้นดีหลังดีกลับนินทาว่าร้ายต่าง ๆ หากความซอด้ดภัยถึงตนก็เสียใจ

๔. คนที่ชักชวนในทางฉิบหาย คือคนที่แนะนำชักชวนเพื่อน
ให้ประพฤติไปในทางชั่ว มีการเสพยา การเป็นนักเดงหญิง การ
เป็นนักแต่งการพนัน เป็นอาทิ

๒๕๐. ๕ โครคบเป็นมิตร ได้ชื่อว่าคบมิตรปฏิรูปมิตรเทียม
หรือจะเรียกว่ามิตรเกกไก้ ผลที่จะได้จากการคบกับคอคความเลื่อมทวม
แห่งฐานะของตนเอง ถึงหากว่าใครจะทะนงตัวว่าเป็นคนฉลาด จะคบ
กับคนจำพวกนี้ โดยจะตั้งใจไว้ว่า จะไม่เอาอย่างและจะไม่ยอมให้เขา
ชักนำตนไปสู่ความชั่ว ก็คงจะได้ชอชยูนนเองว่าคบกับไม่ได้ ถึง
มือของคนจะขาวดักปานใด ดงเด่นถ่านแต่ดวงไม่ฉายที่จะดำ ค...
นักปราชญ์ยังมีเวธาพลง ความตั้งใจนั้นอาจคงที่อยู่ไม่ได้...
วันใดก็วันหนึ่ง โดยพลงผลอกดี โดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ก็...
เดี่ยวอ่อนวอนไม่ได้ก็... ไปคดอยตามเขาแล้วก็จะกลายเป็นคน...
ไปด้วย ผู้บัญญัติจ้งศวกนไว้เดี่ยก่อน โดยใช้ความดังเจตคุณดั่ง...
ต้นคานของบุคคลที่ตนคิดจะคบ และหักเดี่ยงอย่าคบหาด้มา คมกับมิตร
จิรวบแแต่ (๑)

014572